

Засновник: Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.
Видається з 01.01.1998 р. Виходить двічі на місяць.

Головний редактор М. Закіров, д-р політ. наук, заввідділу політологічного аналізу. **Редакційна колегія:** Л. Чуприна, канд. наук із соц. комунікацій, заввідділу оперативної інформації, Т. Дубас, заввідділу синтезу соціокультурних мережевих ресурсів. **Комп'ютерний дизайн:** Г. Булахова.
Адреса редакції: НБУВ, Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна.
Тел. (044)524-25-48, (044)525-61-03. E-mail: siaz2014@ukr.net, www.nbuviar.gov.ua. Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 5358 від 03.08.2001 р.

Україна: події, факти, коментарі

Інформаційно-аналітичний журнал

№ 16 2023

ЗМІСТ

Коротко про головне

Звернення Президента України В. Зеленського.....3

**Перші зустрічі Президента України В. Зеленського
під час візиту до США.....3**

Аналітика

Політичні акценти

Ворошилов О.
Вибори в Україні в умовах війни: бути чи не бути?.....4

Тарасенко Н.
**Стан і перспективи розвитку європейських маршрутів
для експорту українського зерна.....15**

Аулін О.
Нові аспекти турецької політики.....25

Наука – суспільству

Основні напрями діяльності НАН України.....	31
Сучасні дослідження та розробки академічної науки.....	33
Наукові видання НАН України.....	43
Міжнародне співробітництво в галузі науки і освіти.....	44
Нагороди і відзнаки.....	48

Проблеми розвитку соціальних комунікацій

Шлапак Ю.

Місце і роль бібліотек у галузі соціально-правового інформування суспільства	49
---	-----------

Коротко про головне

Звернення Президента України В. Зеленського

Звернення Президента України до українських захисників і захисниць, які брали участь в «Іграх нескорених»

Пані та панове!

Шановні захисники й захисниці!

Воїни! Нескорені!

Я щиро вітаю всіх вас із поверненням на рідну землю! З поверненням і з перемогами, з відмінними результатами.

Цього року на «Іграх нескорених» наша збірна здобула медалі в багатьох дисциплінах. Тридцять чотири медалі різного ґатунку. Але й золото, і срібло, і бронза передусім доводять незламність українського духу та міцність вашого характеру, який сильніший за будь-які обставини. Ви для всіх приклад надпотужної волі. І це надихає. Це заряджає. Це показує всьому світу, а Україні дає змогу знати й не забувати, що з нескорених народжується нація та завдяки нескореним нації витримують усе. І перемагають усе!

Дякую всім вам!

Слава Україні! (Офіційне інтернет-представництво Президента України (<http://www.president.gov.ua>). – 2023. – 18.09).

Перші зустрічі Президента України В. Зеленського під час візиту до США

У Нью-Йорку Президент України відвідав клініку, де лікуються українські військові, та нагородив захисників

У Нью-Йорку Президент України В. Зеленський відвідав клініку Staten Island University Hospital, де проходять лікування та реабілітацію поранені українські військовослужбовці (URL: https://www.president.gov.ua/storage/image-storage/36/59/85/754c3c7ade4a9fe321779e4d13865cb8_1695077536_extra_large.jpg).

Глава держави оглянув кімнату реабілітації, де встановлено спеціальне обладнання для відновлення фізичних можливостей поранених воїнів.

В. Зеленський поспілкувався з військовослужбовцями та побажав їм одужання. Президент нагородив захисників орденами «За мужність» III ступеня.

«Дякую вам за те, що продовжуєте боротися за нашу державу, боронити її кордони. Також дякую лікарям і всім тим, хто підтримує українських

солдатів із самого початку повномасштабної війни. Ми будемо на всіх вас чекати, ви нам потрібні – кожен боєць України – для того, щоб перемогти ворога. Дякую вам за службу! Всі пишаються вами! Бажаю одужання, перемоги й повернення додому!» – наголосив він (URL: https://www.president.gov.ua/storage/j-image-storage/36/59/17/20b65a701f626c02c325c70fde59ffe1_1695077530_extra_large.jpg).

Крім того, орденом «За заслуги» III ступеня нагороджені: фізіотерапевт клініки Staten Island University Hospital Ocean Breeze Р. Гонзалез, президент і генеральний директор корпорації Northwell Health М. Даулінг, старший фізіотерапевт клініки Staten Island University Hospital Ocean Breeze П. Леоне.

Протезування та реабілітація українських воїнів здійснюються за підтримки неприбуткової організації Kind Deeds.

В. Зеленський вручив відзнаку Глави держави «Золоте серце» президенту й засновнику Kind Deeds О. Рубцову (*Офіційне інтернет-представництво Президента України (<http://www.president.gov.ua>). – 2023. – 19.09*).

Аналітика

Політичні акценти

О. Ворошилов, ст. наук. співроб. СІАЗ НБУВ

Вибори в Україні в умовах війни: бути чи не бути?

Останнім часом в українському політикумі знову активізувалися розмови про можливість проведення виборів під час воєнного стану. Нагадаємо, що чергові вибори народних депутатів Верховної Ради України повинні відбутися в останню неділю жовтня п'ятого року повноважень, тобто 29 жовтня 2023 р. Чергові вибори Президента України відповідно до українського законодавства мають пройти у 2024 р. Перший тур – 31 березня, другий (у разі призначення) – 21 квітня.

Слід зазначити, що про вибори до здобуття перемоги України над РФ заговорили не сьогодні. Ще в травні президент Європарламенту П. Кокс заявив, що Україні треба провести парламентські та президентські вибори навіть до завершення воєнного стану. За інформацією УНІАН, такий варіант обговорювався й у пропрезидентській партії «Слуга народу».

У червні заступник голови Офісу Президента О. Кулеба в інтерв'ю одному з українських видань допустив можливість проведення голосування до завершення війни, проте одразу додав, що завдання щодо організації таких виборів відсутнє. Тобто від такої ідеї, зрештою, вирішили відмовитися.

До того ж наприкінці червня в інтерв'ю ВВС Президент України В. Зеленський, здавалося б, розставив остаточні крапки над «і» в цьому питанні, зазначивши, що вибори відбудуться за умови скасування воєнного стану. «Це ж питання глобальне. Якщо ми переможемо, то [вибори] будуть. Значить, не буде воєнного часу, не буде війни», – пояснив глава держави (URL: <https://www.unian.ua/politics/vibori-v-ukrajini-viboriv-niht-ne-hoche-ale-vsi-gotyutsya-12349461.html>).

Проте вже 28 липня Голова Верховної Ради Р. Стефанчук зробив резонансну заяву: «Конституція України не містить заборони на проведення виборів під час воєнного стану, і найближчим часом питання щодо виборів буде актуалізовано». Цим висловлюванням він повернув обговорення дискусійної теми до публічного інформаційного простору.

Така заява завжди обережного очільника парламенту навряд чи була експромтом. Водночас висловлюється думка, що частина оточення В. Зеленського є прихильниками проведення виборів до завершення воєнного стану, так би мовити, «на піку популярності пропрезидентської політичної сили». Одним з аргументів називають дані внутрішньої соціології, яка начебто свідчить про зниження популярності партії «Слуга народу» та збільшення кількості респондентів, які не визначилися з вибором.

Проте жодного пожвавлення в питанні технічної підготовки виборів не спостерігається (URL: <https://www.unian.ua/politics/vibori-v-ukrajini-viboriv-niht-ne-hoche-ale-vsi-gotyutsya-12349461.html>).

«Чисто з правової точки зору дивно чути таку заяву спікера та доктора юридичних наук. Бо закон про правовий режим воєнного стану також приймався на основі Конституції. Частина 4 ст. 83 говорить, що в разі закінчення повноважень ВРУ під час дії ВС і надзвичайного стану її повноваження продовжуються до першого дня засідання ВРУ нового скликання після скасування ВС та проведення виборів. Як на мене, норма чітка, зрозуміла, жодних двозначностей немає. І бути не може, – заявив член ЦВК (від 19 лютого 2004 р., повторно – від 8 грудня 2004, з червня 2007 – заступник голови ЦВК) А. Магера. – На моє глибоке переконання, принцип вільних виборів неможливо реалізувати в умовах ВС чи надзвичайного стану з обмеженням певних прав і свобод громадян. Тому апріорі під час ВС будь-які вибори провести неможливо. У протилежному разі це буде імітація вільних виборів» (URL: https://lb.ua/news/2023/08/02/568063_vibori_pid_chas_velikoi_viyni_navesni.html).

Колишній суддя Конституційного Суду (1996–2005 рр.) і голова Центральної виборчої комісії (2007–2013 рр.) В. Шаповал звернув увагу на те, що відсутність прямої заборони на вибори в Конституції України ще не означає, що можна все. Він зауважує: «Бо є стаття 19 Конституції, де один із важливих принципів: орган державної влади чи посадова особа може діяти в межах та порядку, які визначені Конституцією та законами. Те, що передбачено, дозволено. Інше – ні. Вибори заборонені під час дії воєнного

стану. Оголошувати їх не можна за законом і відповідно до Конституції, статті про повноваження органів влади чи посадових осіб».

Правник прогнозує, що в разі проведення виборів наступного року можливі подання до КСУ щодо їхньої легітимності: «Утім, хто колись на це зважав. Влада завжди права, бо в неї ресурси. Усі це розуміють. На жаль, і судді того ж КСУ. Очевидно, що “слуги народу” на це і розраховують» (URL:https://lb.ua/news/2023/08/02/568063_vibori_pid_chas_velikoi_viyni_avesni.html).

«Я не уявляю, як можна безпечно провести вибори під час війни, ракетних обстрілів, повітряних тривог? Яким чином забезпечити відкритість, прозорість виборчого процесу, як забезпечити можливість агітації, політичної конкуренції під час повномасштабної війни, – зазначив, зі свого боку, представник фракції “Слуга народу” П. Фролов. – Як забезпечити виборчі права військовослужбовців на лінії фронту, мільйонів переселенців... Уже абсолютно зрозуміло, що навіть для перших післявоєнних виборів потрібно змінювати виборче законодавство і врегульовувати поставлені війною питання знищеної виборчої інфраструктури, голосування чотирьох мільйонів виборців, які перебувають за кордоном, а також п’яти мільйонів внутрішньо переміщених осіб» (URL: https://lb.ua/news/2023/08/02/568063_vibori_pid_chas_velikoi_viyni_avesni.html).

Заступник керівника Офісу Президента А. Смирнов наголосив, що «це питання в Основному законі не розкрито. Немає жодної норми, яка забороняла б проведення виборів під час такого правового режиму. Єдина норма, яка це забороняє, міститься в законі. Внесення змін до цієї норми фактично може розблокувати питання виборчого процесу під час ВС. Усе дуже просто. Більше не потрібно ухвалювати додаткові законодавчі зміни» (URL: https://lb.ua/news/2023/08/02/568063_vibori_pid_chas_velikoi_viyni_avesni.html).

Політолог В. Фесенко в інтерв’ю телерадіомовній корпорації «BBC News Україна» нагадав, що в Раді Європи закликали не відмовлятися від виборів попри війну. Але поки що він називає подібні розмови просто словами. А от серйозно це сприйматиметься тоді, коли до парламенту почнуть подавати законодавчі ініціативи.

Найперший сигнал цьому – подані в парламент зміни до Виборчого кодексу, з чого стане зрозумілим формат виборів. Окрім того, до Ради має надійти проєкт фінансування виборів – чи на цей рік, чи вже в бюджеті на наступний.

Якщо ж надійде і проєкт змін до закону про воєнний стан, що дозволить проведення виборів, тоді можна буде стверджувати про початок підготовки до виборів, вважає В. Фесенко. Адже в кулуарах тему обговорюють і думають над сценаріями.

«Сумніваюсь, що вибори можуть провести ще в цьому році. Не бачу для цього передумов, ця ідея зараз не сприймається ні суспільством, ні

експертами. Це буде руйнація внутрішньої консолідації. Хіба якимось дивом швидко закінчиться війна», – зазначає В. Фесенко.

Звісно, на Банковій хочуть провести вибори допоки у В. Зеленського високі рейтинги і він може отримати перемогу його оновленої партії. Але наразі це ризиковано, вважає експерт.

Ідеальний варіант для Банкової, на думку В. Фесенка, щоб до весни війна закінчилась, а влада запустила одночасні президентські і парламентські вибори.

«Якщо ж війна не закінчиться до весни, то можуть зробити спробу, з посиленням на наших партнерів, провести усі вибори в березні попри війну», – прогнозує В. Фесенко. І тоді якраз може згодитись проєкт змін до закону про воєнний стан, який такі вибори дозволятиме».

При цьому В. Фесенко має песимістичний прогноз щодо війни і не надіється, що вона закінчиться до весни, адже В. Путіну вигідно її затягувати у будь-якому форматі до виборів у США (URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-66335711>).

Не вірять у можливість якісного волевиявлення під час війни і в опозиції. Так, нардеп від «Європейської солідарності» В. Ар'єв зазначає, що у влади банально немає фінансових ресурсів на проведення голосування: «Грошей на організацію виборів немає. Шмигаль нещодавно зізнався, що всі податки українців йдуть на ЗСУ й оборону загалом. Решту покривають наші західні партнери. А хто платить, той і вирішує, коли вибори. Партнери з демократичного світу вирішують – відповідно до закону. А закон такий: 83 стаття Конституції, вкупі з 19 статтею закону “Про правовий режим воєнного стану” роблять вибори зараз неможливими» (URL: <https://www.unian.ua/politics/vibori-v-ukrajini-viboriv-nihto-ne-hoche-ale-vsi-gotuyutsya-12349461.html>).

Зі свого боку, заступник голови фракції «Батьківщина» С. Соболев у розмові з УНІАН назвав заяву очільника парламенту сміливою в сенсі тлумачення законодавства, та висловив сумніви у спроможності організації виборів. Зокрема, через необхідність оновлення даних Державного реєстру виборців. На його думку, першопричиною заяви керівника парламенту про ймовірність проведення голосування є потреба продемонструвати окремим депутатам провладної фракції, що вони «не вічні» (URL: <https://www.unian.ua/politics/vibori-v-ukrajini-viboriv-nihto-ne-hoche-ale-vsi-gotuyutsya-12349461.html>).

Перший віцеспікер Верховної Ради О. Корнієнко переконаний, що під час повномасштабного вторгнення Росії в Україну неможливо провести вибори із дотриманням усіх критеріїв: «неможливо якісно з дотриманням усіх критеріїв провести вибори, тому що є дуже багато проблем безпекових». Вони стосуються не лише голосування, а й самого виборчого процесу – рівні умови, рівна агітація, рівний доступ до різних агітаційних ресурсів.

О. Корнієнко додав, що нереально технічно провести день виборів на частині прифронтової території, а також на окупованих землях. Окрім того, є

проблема з наявністю умов для балотування і голосування мінімум для трьох великих категорій людей, «які зараз складають половину, а то й більше населення країни виборчого віку».

Перша категорія – тимчасово переміщені громадяни за кордоном, де немає інфраструктури, яка дасть змогу проголосувати такій кількості людей. Друга – внутрішньо переміщені особи, які стикатимуться з проблемами, відповідно до чинного законодавства, щодо обліку і формування списків. Третя категорія – військові.

«І про них треба говорити в першу чергу. Їм, окрім того, що дуже важко буде проголосувати, дуже важко буде взяти участь в передвиборній кампанії у якості кандидатів», – заявив О. Корнієнко.

Водночас він відмовився оцінювати, чи суперечить Конституції України проведення виборів під час воєнного стану. «Я не є правником, як мій дорогий колега Руслан Олексійович [Стефанчук, спікер ВР], побратим по президії. І я не мав справу з Конституцією так багато, напевно, як він», – наголосив О. Корнієнко (URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/vibori-chi-budut-v-ukrajini-pid-chas-viyni-hto-ne-zmozhe-golosuvati-korniienko-novini-ukrajini-50346983.html>).

Крім того, за словами голови правління Комітету виборців України О. Кошеля, наразі для проведення виборів до парламенту немає ніякої доцільності. Адже Верховна Рада працює доволі ефективно, проблем зібрати 226 голосів навіть за спірні законопроекти, до яких можуть бути питання, майже не виникає.

«Тобто по більшості питань влада та опозиція голосують разом. Якщо проаналізувати роботу парламенту за період з 24 лютого 2022 року, то побачимо, що кількість ухвалених законопроектів зросла на близько 30 %, якщо порівнювати з попередніми роками. Я розумію, що кількість законів – не ключовий фактор при оцінці роботи парламенту, але він показує, що парламент дієдатний. Тож я не бачу необхідності шукати способи для того, щоб його переобрати», – зазначив він (URL: <https://www.unian.ua/politics/vibori-v-ukrajini-viboriv-nihto-ne-hoche-ale-vsi-gotuyutsya-12349461.html>).

Водночас, на думку голови правління громадянської мережі «Опора» О. Айвазовської, замість того, щоб чекати на майбутнє, у якому «військові прийдуть – порядок наведуть», важливо вже тепер працювати над форматом волевиявлення в Україні. Зокрема, за її словами, поштовому голосуванню повністю довіряє тільки 8 % громадян, електронне голосування небезпечне, а відкрити за кордоном у сотні більше дільниць не вдасться.

«Ми повинні зберегти демократичну систему, при якій кожен громадянин з правом голосу має право на управління своєю державою і через вибори. А для цього необхідно не просто розмістити ще одну функцію в додатку “Дія”, а забезпечити повну включеність у процес громадян, незалежно від їх місця знаходження», – вважає вона і додає, що держава вже запізнилася з багатьма процесами.

«Як організувати інклюзивну повноцінну кампанію на повоєнних виборах, якщо за кордоном залишатиметься 20 % громадян, а наше та європейське законодавство і формальні, і фактично забороняє проведення повноцінного циклу агітації та інформування? Яку виборчу систему застосувати, щоб парламент був репрезентативним (зараз кількість мандатів в окрузі прив'язана до явки виборців), адже недопредставництво, або перепредставництво серйозно підірве його легітимність. Що робити зі звільненими територіями, які були окуповані від 2014 року? Яка процедура виходу з подвійного громадянства, щоб люди стали виборцями, або іноземцями на нашій території, якщо хтось вирішить залишати собі російський паспорт (на них тоді повинні поширюватись норми законодавства про іноземних громадян без права голосу). Що робити з адміністративними межами громад, які втратили абсолютну більшість мешканців, або повністю знищені, а повернення виборців там є мало ймовірним у перспективі років, які потрібні на відновлення та розмінування? Чи будуть жінки, які виїхали за кордон на тривалий період та повернулись, мати право балотуватись, адже вони формально порушили ценз осілості? Яким буде порядок відновлення роботи партій, медіа тощо?», – зазначає О. Айвазовська (URL: <https://www.unian.ua/politics/vibori-v-ukrajini-viboriv-nihto-ne-hoche-ale-vsi-gotuyutsya-12349461.html>).

І це – лише верхівка айсберга питань, що можуть виникнути в разі спроби проведення виборів тепер.

Загалом усі півтора року великої війни представники влади та опозиції послідовно наголошували: неможливо провести будь-які вибори до закінчення дії воєнного стану. При цьому вони посилялися на чинне законодавство. Зокрема, на ст. 19 Закону України «Про правовий режим воєнного стану»:

«1. В умовах воєнного стану забороняються:

...проведення виборів Президента України, а також виборів до Верховної Ради України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим і органів місцевого самоврядування;

2. Верховна Рада України не пізніше ніж у 90-денний строк з дня припинення чи скасування воєнного стану, якщо чергові або позачергові вибори до відповідних органів мали бути проведені в період, на який було введено воєнний стан, приймає рішення про призначення виборів депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих виборів».

Також, аргументуючи свою позицію проти виборів під час війни, вони посилялися й на ст. 83 Конституції України:

«У разі закінчення строку повноважень Верховної Ради України під час дії воєнного чи надзвичайного стану її повноваження продовжуються до дня першого засідання першої сесії Верховної Ради України, обраної після скасування воєнного чи надзвичайного стану».

Тому проведення парламентських виборів восени цього року та президентських навесні 2024-го, за оцінками самих нардепів і юристів, неможливе (URL:

https://lb.ua/news/2023/08/02/568063_vibori_pid_chas_velikoi_viyni_navesni.htm
l).

Щоб провести вибори, наголошує один із членів ЦВК, крім змін до закону про воєнний стан, треба ще ретельно прописати процедуру проведення голосування під ракетними, бомбовими ударами, постійними обстрілами й іншими викликами війни. «Не уявляю, як це все реально зробити», – додає він.

Член ЦВК зауважує, що й після закінчення війни провести вибори буде не так просто, не кажучи вже про те, як робити це під час бойових дій, адже виборча інфраструктура суттєво зруйнована, особливо на деокупованих територіях. Також є величезна кількість внутрішньо переміщених осіб, декілька мільйонів людей перебувають за кордоном.

Реєстр виборців, підкреслює співрозмовник, треба реанімувати, адже через безпекові загрози його робота була припинена, ніхто його не оновлював. Як робити списки виборців – не зрозуміло.

«Ми над цим працюємо, але є багато технічних, організаційних, безпекових проблем з цим, потрібен час», – визнають у ЦВК.

У цій інституції зазначають, що до виборів готуються, але вже після війни: у парламенті для цього працюють спільні робочі групи (URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-66335711>).

Головний виклик майбутніх виборів – це сім мільйонів українців, які втекли від війни, та як забезпечити їхнє голосування. Сьогодні закон дає змогу відкривати дільниці тільки в дипломатичних установах, а цього для мільйонів виборців не вистачить. Особливо в Польщі, Німеччині та інших країнах, куди масово переїхали українці. Тому обмірковується план, щоб відкрити додаткові сотні дільниць за межами посольств і консульств.

Деякі співрозмовники корпорації «ВВС Україна» вказували, що у владі серйозно обговорюють варіант голосування у Європі поштою.

«Багато передових країн показали, що це можливо. Але треба, щоб це люди підтримали», – так відповів на запитання про голосування на виборах у «Дії» глава Офісу Президента А. Єрмак. Однак правники ЦВК категорично проти такої ідеї (URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-66335711>).

Слід зазначити, що нового імпульсу обговоренню теми виборів в Україні надала заява американського сенатора від Республіканської партії Л. Грема. Під час пресконференції у Києві 24 серпня сенатор звернувся до Президента України В. Зеленського і висловив думку, що, окрім необхідності відбиття повномасштабної воєнної агресії з боку Росії, українській стороні також треба у 2024 р. провести вибори.

«Я хочу, щоб у цій країні відбулися вільні та чесні вибори, навіть під час нападу на неї. Американський народ має знати, що Україна змінилась. У минулому це була дуже корумпована країна», – зауважив він.

Також сенатор наголосив, що американці пильно стежать за використанням зброї та коштів, які передають Україні. І наступним кроком у становленні демократії мають стати вибори.

«Ми стежимо за кожним долларом, за кожною одиницею зброї. Ми продовжуємо робити свій внесок. І я задоволений тим, що українці не наживаються на американському народіві. Вони допомагають американському народу. І я вважаю, що Україні настав час зробити наступний крок у становленні демократії, а саме – провести вибори у 2024 році», – підсумував американський сенатор (URL: <https://glavcom.ua/country/politics/senator-ssha-zaklikav-zelensko-ho-popri-vijnu-provesti-vibori-nastupnoho-roku-951485.html>).

Так само Президент України В. Зеленський в інтерв'ю португальському громадському телебаченню «RTP» заявив, що балотуватиметься на президентських виборах, якщо такі відбудуться 2024 р. під час війни.

«У 2024 році, якщо буде тривати війна, і якщо вибори будуть відбуватись, я ніколи в своєму житті не кину свою державу. Тому що я є гарантом Конституції, і я її захищаю у будь-якому випадку», – заявив Президент В. Зеленський.

В інтерв'ю португальському медіа В. Зеленський уточнив деякі умови для проведення виборів.

«Якщо це вибори, то вони повинні бути на нашій території, щоб військові мали можливість проголосувати, на першій лінії, тому нам потрібні спостерігачі з усього світу. Хочу, щоб все було по закону, прозоро і демократично, як це відбулось на виборах, коли я став президентом. Коли всі сказали – чисті вибори – я не хочу це втратити», – заявив Президент України.

«Не маємо права втратити людей, які поїхали як біженці за кордон. У них має бути інфраструктура, щоб віддати свій голос за кандидатів. Росія також піднімає цю тему щодо виборів. Ми повинні зробити, щоб не було ризиків бомбардування, вони звісно будуть, але маємо зробити, щоб люди на дільницях були захищені», – наголосив В. Зеленський. І ще раз повторив, що проведення таких виборів мають оплатити західні партнери (URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-66671954>).

«Проводити вибори, згідно законодавства, заборонено. А Ліндсі, ми з ним зустрічалися і говорили. Розколоти підтримку США може кілька елементів. Один з них – це вибори. Були голоси в Республіканській партії, а потім американська преса це підтримала, що США навіть у час війни проводили вибори. Логіка є в тому, що якщо захищаєш демократію, то під час війни ти маєш про цей захист думати, а вибори – один з елементів захисту. Але згідно законодавства (люди ж не просто так це зробили), заборонено вибори. Провести їх складно», – зауважив Президент України.

Він наголосив, що українські парламентарі могли б внести зміни в законодавство та у Виборчий кодекс України, щоб зробити вибори можливими. Проте тільки тоді, коли США та європейські партнери виконають декілька умов. «Я сказав, якщо ви готові дати мені 5 млрд, бо я не людина, яка займається бруківкою, і не зможу просто забрати з бюджету 5 млрд. Мені здається, саме така сума потрібна для виборів у звичайний час, а у воєнний –

я не знаю, яка це сума. Проводити в кредит вибори я не буду, забирати гроші від зброї і давати їх на вибори також не буду», – повідомив В. Зеленський.

Окрім фінансової підтримки, за словами Президента України, США та Європа мають подбати про прозорість виборів, а саме направити в Україну своїх спостерігачів, забезпечуючи голосування і на лінії фронту.

«Але, найголовніше – давайте ризикувати тоді разом. Спостерігачі повинні бути в окопах. Я йому сказав, на передову ми маємо відправити спостерігачів, щоб наші вибори були легітимними для всього світу. Це абсолютно справедливо», – наголосив він.

«Я не хочу, щоб до влади було ставлення, що вона тримається. Я ні за що не тримаюся. Я б хотів провести вибори. Мені подобається це зробити, коли нам потрібно, продовж року», – підсумував глава держави (URL: <https://tribun.com.ua/uk/104418-chi-vydbudutsja-vibori-pid-chas-vijni-vidpovid-zelenskogo>).

Секретар Ради з питань національної безпеки і оборони О. Данілов, виступаючи на Київському безпековому форумі, прокоментував питання проведення виборів під час війни так: «Проведення виборів в умовах повномасштабної війни, яку РФ розв'язала проти України, – це питання внутрішньої дестабілізації нашої країни».

«Російська Федерація не має спроможності перемогти нашу країну військовим шляхом. У них лишається єдина ситуація – це питання нашої внутрішньої дестабілізації. Майте на увазі, що проведення виборів у тих умовах, у яких знаходиться наша країна – це питання про внутрішню дестабілізацію. Чому? Що таке вибори, перш за все? Це змагання платформ, це величезні дискусії, це з'ясування куди має рухатися країна. Мова ж іде про вибори до Верховної Ради і вибори президента. Ви уявляєте собі, як в стані війни будуть розгортатися такі дискусії? Чим буде користуватися росія, якими ІІСО (інформаційно-психологічними операціями. – Ред.), якою агентурою, яка потужно почищена, але, на жаль, почищена не вся», – пояснив він.

Крім того, О. Данілов зауважив ще на одному аспекті проведення виборів. Він наголосив, що Україна як держава має забезпечити право голосування кожному громадянину, що неможливо зробити під час такої активної фази війни.

«Скажіть, будь ласка, де під час такої активної фази війни ви бачили вибори?! Дехто у США нам починає розповідати про Ізраїль. Перепрошую, Ізраїль не мав такої активної фази війни. Ви уявляєте собі війну 41–45 років? Скажіть, будь ласка, де вони відбувалися? Давайте повернемося в минуле століття і згадаємо, коли почався розвал росії, коли почався рух більшовизму? Він почався після того, коли під час Першої світової почали з'ясовувати стосунки, коли агітатори в окопах почали агітувати за радянську владу та іншу нісенітницю», – резюмував О. Данілов (URL: <https://www.unian.ua/politics/vibori-v-ukrajini-danilov-poyasniv-chomu-jih-ne-mozhna-provoditi-pid-chas-viyini-12383343.html>).

Голова партії «Слуга народу» О. Шуляк вважає, що говорити про вибори під час війни – це блюзнірство, а найближчі загальнодержавні українські вибори відбудуться лише після завершення війни. «Які можуть бути вибори, коли йдуть бойові дії. Які можуть бути вибори без тих людей, наприклад, які воюють, а ми тут проводимо вибори. Які можуть бути вибори, коли безпекові критерії не вирішені на частині територій Харківської, Донецької, Херсонської областей, де постійно щось відбувається», – зазначила вона.

О. Шуляк наголосила, що, крім того, вісім мільйонів українців перебувають за кордоном та не можуть проголосувати. До того ж, як зазначила очільниця «Слуги народу», частина виборчої інфраструктури зруйнована, а реєстр виборців не актуалізований. «Моя позиція проста: говорити про вибори під час війни – це кошунство. Зараз війна, концентрація одна – перемога. Чи будуть вибори? Будуть. Коли? Після перемоги. Чи будуть зміни до законодавства? Будуть. Ми навіть обговорюємо, що це можна буде називати законом про перші післявоєнні вибори», – заявила О. Шуляк (URL: <https://glavcom.ua/country/politics/koli-v-ukrajini-budut-vibori-sluhi-narodu-ozvuchili-svoju-pozitsiju--952293.html>).

Поділяє цю думку і радник із правових питань громадянської мережі «Опора» П. Романюк, який переконаний, що поки триває війна – вибори неможливі. І не тільки тому, що закон забороняє чи Конституція. Держава, як, до речі, агресор, так і жертва, зауважує П. Романюк, згідно з міжнародним гуманітарним правом, не можуть ставити під загрозу життя та здоров'я цивільного населення, мобілізуючи їх на голосування. Тому, за його словами, і Венеційська комісія підкреслює, що вибори в умовах ведення бойових дій можуть тільки загострювати політичні конфлікти.

«Якщо ми говоримо про Конституцію і закон (я вже це казав), то загальна заборона проведення виборів справді передбачена в законі про правовий режим воєнного стану. І вона логічно випливає зі статей Конституції 64 або ж 71. Про що нам каже стаття 64 Конституції? Що виборчі права можуть бути обмежені в реалізації в умовах воєнного стану. І можливість такого обмеження закономірно зумовлена неможливістю дотримання Конституційних вимог, передбачених у розділі III Конституції України, зокрема в ст. 71, що вибори до органів державної влади, місцевого самоврядування є вільними, відбуваються на основі загального рівного, вільного виборчого права. Чи можемо ми забезпечити в умовах війни ці принципи? Якщо ж ми хочемо відмовитися від таких демократичних стандартів, то нам потрібно вносити зміни до розділу III Конституції, що апріорі нас веде не туди.

Тому, з погляду Конституції, якщо ми говоримо: так, формально можливо. Сьогодні у нас дискусія серед конституціоналістів – немає прямої заборони в Конституції, вибори можна проводити. Потрібно думати про забезпечення цих стандартів, передбачених у розділі III», – наголошує П. Романюк (URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/vibory-viina-ukraine/32570809.html>).

Водночас досить показовим є той факт, що в проєкті державного бюджету на 2024 р. коштів на вибори не передбачено. Хоча, як заявив Прем'єр-міністр України Д. Шмигаль, «уряд не виборний орган, тому вибори уряд цікавлять найменше. У бюджеті на наступний рік на вибори кошти не передбачені, немає навіть рядка “на вибори”».

Прем'єр наголосив, що його позиція щодо виборів збігається з позицією Президента: наразі немає юридичних механізмів і розуміння, як провести вибори в умовах повномасштабної війни.

Він зазначив, що також немає думок, як забезпечити голосування військових у зоні бойових дій, у який спосіб міжнародні спостерігачі змогли б стежити за такими виборами в небезпечних районах, також немає відповіді на запитання що робити з окупованими територіями та біженцями за кордоном, а також із внутрішньо переміщеними особами, не всі з яких мають реєстрацію.

«Для нас основне – визнання результатів виборів... Якщо ми зможемо з партнерами це забезпечити, тоді можна про цю тему говорити, досліджувати, шукати виходи і варіанти», – наголосив він (URL: <https://interfax.com.ua/news/political/935171-amp.html>).

Якщо ж враховувати думку населення, то більшість українців висловилися проти проведення виборів в умовах війни з Росією.

Про це свідчать дані соціологічного опитування компанії «Active Group», опубліковані 7 серпня.

Так, 45,5 % опитаних виступили однозначно проти проведення виборів і ще 30,8 % відповіли – «скоріше ні». При цьому 8 % вагалися з відповіддю.

Крім того, респондентам запропонували обрати органи влади, які варто було б переобрати на найближчих виборах (пропонувалося кілька варіантів). Більшість опитаних вважають, що потрібно змінити склад Верховної Ради України – за це проголосували 51,9 %.

Також майже половина респондентів вважають, що необхідно переобрати місцеві ради та мерів – 45,1 % і 46,2 % відповідно.

При цьому за переобрання президента проголосували 12,2 % (URL: <https://donpatriot.news/article/opituvannya-pokazalo-chi-pidtrimuyut-ukrayinci-pereobrannya-verhovnoyi-radi>).

І, наостанок, ще раз звернемося до позиції країн-партнерів.

Так, за словами речника Федерального уряду Німеччини Ш. Гебештрайта, у ФРН вважають важливим питанням проведення виборів в Україні, але не найголовнішим.

Речник Федерального уряду Німеччини заявив, що німецька сторона висловлює підтримку проведенню виборів в Україні як прояву демократичних цінностей, але треба брати до уваги особливу ситуацію, що наразі є і триватиме протягом осяжного майбутнього в Україні. «Немає такої позиції, яку я міг би представити наразі щодо того, що ми хотіли би натиснути на Україну. Україна вже понад 18 місяців перебуває у війні як наслідок російського агресивного нападу, вона змушена захищатися, захищати свою територіальну цілісність і суверенітет. Це наразі – найголовніше питання», – наголосив Ш. Гебештрайт

(URL: <https://focus.ua/uk/politics/590281-osobliva-situaciya-v-uryadi-frn-prokomentovali-mozhlivist-vivoriv-v-ukrajini-pid-chas-viyni>).

Варто також зауважити, що під час останнього візиту держсекретаря США Е. Блінкена до Києва питання виборів теж порушувалося, проте є важливий момент – американці підкреслили, що жодного тиску на Україну в цьому плані не чинять. Проводити вибори чи ні – це суверенне рішення Києва, вони лише готові в разі потреби надати необхідну допомогу (URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/kndr-zdiysnila-zapusk-dvoh-balistichnih-raket-1694660649.html>).

Утім, сам факт уваги американського керівництва до виборів в Україні красномовно підкреслює, що ця тема стоїть на порядку денному. І з часом може поживатися.

Н. Тарасенко, наук. співроб. СІАЗ НБУВ

Стан і перспективи розвитку європейських маршрутів для експорту українського зерна

Припинення дії Чорноморської зернової ініціативи, постійні російські атаки на українські морські і річкові порти, а також низка факторів економічного характеру спонукають Україну до активного пошуку альтернативних шляхів експорту зерна. Повноцінний експорт української агропродукції суттєво ускладнений не лише через блокування РФ морських шляхів, а й через односторонню заборону на її продаж на території п'яти наших західних сусідів – Польщі, Словаччини, Угорщини, Румунії та Болгарії. Обмеження на торгівлю в цих країнах українською пшеницею, кукурудзою, ріпаком і насінням соняшника були запроваджені навесні 2023 р., спочатку до 5 червня, а потім до 15 вересня. Ці обмеження стали причиною напруженості у відносинах України з окремими країнами та спричинили дипломатичні суперечності між Україною і Польщею.

Влада України неодноразово закликала Польщу зняти заборону на імпорту української агропродукції, а з боку ЄС створити компенсаційний механізм для українських фермерів, які постраждали від обмеження експорту. Висловлювалися сподівання, що з 15 вересня європейська сторона скасує обмеження на ввезення до п'яťох зазначених країн сільськогосподарської продукції з України.

У коментарі Міністерства закордонних справ щодо експорту зернових до ЄС зазначали, що «такий крок дозволить припинити порушення Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, а також принципів і норм Єдиного ринку ЄС. Для усунення раніше заявлених застережень з боку деяких європейських країн Україна та Єврокомісія провели системну роботу в межах Спільної координаційної платформи» (URL: <https://mfa.gov.ua/news/komentar-mzs-ukrayini-shchodo-importu-ukrayinskih-zernovih-do-yes>).

За даними МЗС, сторони досягли домовленостей про збільшення потужностей Дунайського коридору, перенесення санітарного та фітосанітарного контролю з кордону до країн призначення української продукції, моніторинг врожаю, обсягів зберігання зернових та торговельних потоків на кордоні. Також визначили кроки задля розбудови нових зернохосовищ на території ЄС, сформували альтернативні транспортні коридори до Балтійського, Адриатичного та Егейського морів, розпочали роботу з метою запровадження спільного митного контролю між Україною та державами-членами ЄС.

Міністерство закордонних справ зазначило, що аналіз даних та процесів засвідчив – експорт українських зернових не є причиною дестабілізації внутрішнього ринку ЄС. «За час дії заборони Єврокомісії та тривалої відсутності української аграрної продукції проблеми фермерів Словаччини, Польщі, Румунії та Угорщини не були врегульовані на рівні їхніх урядів. Це вказує на наявність зовсім інших чинників ринкового тиску, зокрема глобального коригування цін», – наголосили в МЗС.

Міністерство підкреслило, що конкурентом України на світових ринках зерна є Росія, щодо якої не застосовуються жодні обмеження зернового експорту у ЄС. «Штучно стримуючи експорт української продукції, РФ отримує додаткові умови для міжнародної експансії та ресурси для продовження війни проти України», – підкреслили у відомстві.

У МЗС України переконані, що будь-яке рішення, загальноєвропейське або національне, яке й надалі обмежуватиме український аграрний експорт, буде не лише безпідставним та протиправним, але й шкодитиме спільним економічним інтересам України, держав-членів ЄС, Європейського Союзу загалом, а також матиме дестабілізуючий характер на світовий ринок продовольства.

Відповідно до липневої оцінки Національного банку України, продовження торговельних обмежень окремими європейськими країнами після 15 вересня спричинить втрати для українського експорту на рівні близько 600 млн дол. у другому півріччі цього року. Загалом наразі ця оцінка залишається актуальною.

Водночас варто зважати на додаткові ризики, пов'язані з обстрілами Росією портової та аграрної інфраструктури. У разі зниження спроможності дунайських портів внаслідок цих терористичних актів, втрати від продовольчого ембарго сусідніми країнами збільшаться.

Також Національний банк переглянув оцінку нового врожаю в бік збільшення. І за інших рівних умов за більших врожаїв експортери могли б розраховувати на підвищення валютної виручки. Відповідно, якщо обмеження будуть збережені, це звужуватиме можливості для вивезення всієї продукції.

15 вересня, попри заклики Польщі, Румунії, Словаччини, Угорщини та Болгарії подовжити заборону на імпорту аграрної продукції з України до кінця цього року, Європейська комісія, проаналізувавши дані щодо впливу експорту чотирьох категорій сільськогосподарської продукції на ринок ЄС, дійшла

висновку, що завдяки роботі Координаційної платформи та тимчасовим заходам, запровадженим 2 травня 2023 р., викривлення ринку в п'ятьох країнах-членах, які межують з Україною, зникли (URL: <https://www.railinsider.com.ua/evrokomisiya-ne-podovzhyla-zaboronu-na-import-ukrayinskogo-zerna-try-krayiny-proty/>).

Так само домовилися про те, що всі заходи щодо обмеження на імпорт української сільськогосподарської продукції втрачають чинність 15 вересня. Крім того, Україна погодилася запровадити будь-які правові заходи (включно, наприклад, із системою ліцензування експорту) протягом 30 днів, щоб уникнути сплеску цін на зерно.

У Єврокомісії наголошують, що з 16 вересня Україна також має запровадити ефективні заходи контролю за експортом чотирьох груп товарів, аби запобігти будь-яким ринковим викривленням у сусідніх державах-членах. «Україна має подати план дій до платформи не пізніше закриття робочого дня у понеділок, 18 вересня 2023 року. ЄС та Україна здійснюватимуть моніторинг ситуації через платформу, щоб мати змогу реагувати на будь-які непередбачувані ситуації», – пояснили у Єврокомісії.

Також Єврокомісія утримуватиметься від запровадження будь-яких обмежень доти, доки ефективні заходи, вжиті Україною, не запрацюють у повному обсязі.

Президент України В. Зеленський подякував президенту Європейської комісії У. фон дер Ляйєн за те, що Єврокомісія зняла ембарго на експорт українського зерна та продуктів харчування до Румунії, Болгарії, Польщі, Словаччини та Угорщини. При цьому три останні вже заявили, що продовжать зернове ембарго, незважаючи на рішення Єврокомісії.

Так, рішення Єврокомісії не вплине на рішення Польщі запровадити односторонню заборону. Свій намір продовжити блокування імпорту зерна з України після 15 вересня, незалежно від того, яку резолюцію ухвалить Європейська комісія щодо цього питання, Польща підтвердила ще на початку вересня. Про це заявив Прем'єр-міністр країни М. Моравецький.

«Польща не дозволить затопити нас українським зерном. Незалежно від того, яким буде рішення чиновників Брюсселя, ми не відкриємо наших кордонів», – заявив М. Моравецький у відеоролику, оприлюдненому на сторінці партії «Право і справедливість» у соцмережах. Він також наголосив, що це рішення повинні приймати тільки поляки та самі вирішувати, що має відбутися в їхньому власному домі.

Угорщина також вирішила ввести власну заборону на імпорт українського продовольства. За словами міністра сільського господарства країни І. Надя, Угорщина закриває свої кордони для 24 українських продуктів на державному кордоні. «Ми будемо захищати інтереси угорських фермерів», – наголосив посадовець.

Згідно з постановою уряду, Угорщина заборонить імпорт м'яса великої рогатої худоби, свиней, овець та кіз, а також курячого м'яса, пшениці, жита, ячменю, кукурудзи (та продуктів із них), овочів, цукру та вина. При цьому

заборона не поширюється на вантажі, які залишають територію країни протягом 15 днів, тобто вважаються такими, що в'їхали до Угорщини для транзиту.

Уряд Словаччини теж оголосив про запровадження аналогічних односторонніх обмежень. Ембарго пролонговано до кінця року. «Ми повинні уникати надмірного тиску на словацький ринок, щоб залишатися справедливими щодо вітчизняних фермерів. Водночас наш крок є реакцією на аналогічні дії Польщі та Угорщини», – ідеться в заяві словацького уряду.

Також там пообіцяли інтенсивно співпрацювати з Європейською комісією та країнами-членами ЄС для пошуку загальноєвропейського системного рішення під час дії заборони та в разі ухвалення такого рішення зняти заборону.

Водночас Болгарія дозволила імпорту українського збіжжя. Проте через таке рішення в цій країні можуть виникнути протести фермерів. Фермерські організації заявили, що протест по всій країні буде мирним і безстроковим – доки парламент не перегляне рішення про зняття заборони на імпорту деяких видів української агропродукції. Аграрії заявляють, що їхні протести підтримає приблизно 1 млн громадян.

На думку експертів, заборона українського агроекспорту до окремих країн ЄС загалом не повинна кардинально вплинути на загальний обсяг торгівлі на європейських ринках, оскільки в решту країн ЄС експорт відбувається без кількісних обмежень. Ба більше, ще влітку ЄС продовжив дію додаткових автономних преференцій, які означають скасування тарифних квот, що особливо важливо для експорту пшениці. Формально для кукурудзи також існує тарифна квота, яку наразі тимчасово скасували. Але, оскільки ввізне мито на кукурудзу у ЄС нульове, вплив цієї тарифної квоти несуттєвий.

До того ж, як зазначає директор з наукової роботи Інституту економічних досліджень та політичних консультацій В. Мовчан, до 2022 р. країни, у яких сьогодні діє заборона, не були цільовими ринками для українського зерна чи ріпаку. Різка ж зміна логістики зробила ці ринки привабливими, оскільки вони передбачають найнижчі транспортні витрати на перевезення наземними шляхами. Водночас попит на українське збіжжя поза цими ринками залишається високим. А отже, є потенційна можливість експорту, що може значною мірою компенсувати вплив заборони як у 2023, так і у 2024 р.

Однак є декілька чинників, які суттєво перешкоджають втіленню цієї перспективи. По-перше, це відсутність безперервного транзиту, тобто запровадження заборон на кшталт тих, які застосувала Польща. По-друге, це недостатня фізична спроможність вивезти товари на ринки, де є попит і немає заборон, насамперед мала пропускна потужність наземних маршрутів експорту. По-третє, це рівень додаткових транспортних видатків, що визначатиме привабливість більш віддалених ринків для українських виробників, бо транспортні витрати фактично віднімаються від прибутку.

«Найкращою була б, звичайно, ситуація, якщо б відновились морські перевезення з Одеси та були краще захищені Дунайські порти. Бо перевезення

морем знижує тиск на сусідні країни та здешевлює експорт. Але наскільки реалістичною є ця перспектива – питання до військових експертів, а не до економістів», – констатує В. Мовчан. (URL: <https://agroportal.ua/news/ukraina/polshcha-rozshirila-perelik-zaboroneni-ukrajinskih-produktiv>).

На сьогодні пропускна здатність наземних маршрутів недостатня, українські виробники несуть високі транспортні витрати, до того ж бомбардування портів не припиняється. За цих умов продовження заборони означає значні втрати для українських аграріїв, бо найближчі ринки залишаються закритими.

Заступник директора Національного інституту стратегічних досліджень Я. Жаліло зазначає, що, за даними сільгоспвиробників, цьогорічний врожай, наперекір прогнозам, виявився доволі непоганим, отже, питання збуту постане гостро, адже елеватори ще не звільнено від минулорічного збіжжя. Наслідком втрати можливостей експорту стане падіння цін на внутрішньому ринку та фінансові втрати фермерів. Водночас у вигазі опиняться тваринники – через здешевлення кормової бази. Імовірно, ситуація стимулюватиме розвиток внутрішньої переробки зерна, насамперед на фураж.

Пом'якшити проблему може відновлення комерційного судноплавства по коридорах, які наразі тестують перші судна, а також інтенсифікація використання портів Дунайського кластеру. Обидва варіанти потребують воєнних рішень щодо захисту від російських атак. Проте, зважаючи на глобальну економічну важливість питання, можна припустити, що Україна отримає пріоритетну міжнародну підтримку в цьому захисті, вважає експерт.

Скасування обмежень для українського імпорту має обговорюватися в системі кроків щодо набуття членства в ЄС і розглядатися в пакеті відновлення / розбудови портового господарства та суттєвого збільшення частки переробки зерна на території України з наступним постачанням як українським споживачам, так і третім (неєвропейським) країнам, зауважує Я. Жаліло.

Аналітик Центру досліджень продовольства та землекористування Київської школи економіки (KSE) І. Піддубний зазначає, що продовження заборони на український агроекспорт поглибить проблеми та втрати наших аграріїв, яких вони зазнали від початку великої війни. За підрахунками KSE, лише фізичні руйнування в сільському господарстві сягають майже 9 млрд дол., а непрямі фінансові втрати – це ще близько 40 млрд дол. Маємо знищення сільськогосподарської техніки, зерносховищ, врожаїв, заблокована морська логістика, яка до вторгнення забезпечувала 85–95 % аграрного експорту. «На жаль, наші сусіди та одні з найближчих партнерів продовжують піддаватися популістичним ідеям, які шкодять не лише нашим аграріям, але й їхній власній економіці», – констатує експерт.

За його прогнозом, оскільки минулоріч експорт аграрної продукції забезпечив близько 15 % ВВП України, варто очікувати щонайменше деякого зниження очікувань щодо економічного зростання в IV кварталі цього року. За даними Міністерства аграрної політики та продовольства, близько 20 %

експорту зернових наземним шляхом – залізницею та вантажівками – до країн ЄС йшов саме в держави, які заборонили імпорту українського зерна. У 2023 р. залізницею та вантажівками забезпечується близько чверті аграрного експорту. «Тому, врешті, не можна сказати, що ці країни займали колосальну частку для нас. Але все ж доведеться й надалі обмежуватися меншим колом потенційних покупців, знижувати ціни, витратити більше на логістику», – констатує І. Піддубний.

Заступник голови Всеукраїнської аграрної ради Д. Марчук нагадує, що українські сільськогосподарські товаровиробники вже понад півтора року отримують неринкові ціни за свою продукцію. Ті ж такі польські виробники продають свою продукцію за ринковими цінами. Наприклад, зерно в Польщі коштує близько 250 дол. за тонну, тоді як в Україні – менше 150 дол. А на тлі заборони імпорту української агропродукції поляки ще й отримали значні компенсації від Європейської комісії, вигравши таким чином фактично двічі.

«Ціни на агропродукцію знизилися в усьому світі. Це світова тенденція. А не тому, що Україна експортувала в Європу свою продукцію. Навесні 2022 р. поляки продавали збіжжя ледве не по 400 доларів за тонну через те, що в Україні війна. Певно, вони й надалі розраховували заробляти надприбутки. Але світові ціни знизились, незалежно від українського експорту у Європу», – пояснює експерт.

За даними Національного банку, через мораторій на український агроекспорт у п'ять країн Євросоюзу Україна щомісяця недоотримує близько 170 млн євро валютних надходжень. Водночас велика кількість європейських підприємств переробної галузі також втрачає через заборону на українське зерно. Тому вони зацікавлені в співробітництві з Україною. Профільні асоціації переробників виступають категорично проти анонсованих односторонніх заборонних дій країн.

«Третього квітня 2023 року і по сьогоднішній день ми не побачили конкретних цифр обґрунтування можливих економічних втрат їхніх товаровиробників. Українські сільгоспвиробники стають фактично заручниками внутрішньопольських політичних гасел», – стверджує Д. Марчук. На його думку, для України дуже важливо залишатися в перемовному процесі. Він має базуватися на кількох важливих речах.

По-перше, у жодному разі не повинен припинитися транзит. Для цього потрібно як мінімум припинити перевірки дотримання фітосанітарних умов на польських кордонах. Такі перевірки мають проводитися в кінцевих точках реалізації продукції. Бо такими перевітками поляки гальмують рух агропродукції автомобільними шляхами.

По-друге, треба мати можливість розширити свою логістику на портову інфраструктуру більшої частини Європи, зокрема Балтику й Адріатику. З Україною готові працювати Литва, Латвія, Хорватія, Італія, Німеччина, Нідерланди. Влада має знайти механізми часткової компенсації затрат перевізникам.

По-третє, влада ЄС могла б реалізовувати політику інтервенцій, виділяючи кошти на обов'язкову закупівлю певного обсягу української агропродукції. Ця продукція не вивозилася б з України, залишаючись на елеваторах в Україні. Таким чином українські товаровиробники отримають кошти для проведення своєї господарської діяльності, а ринок ЄС за таких обставин не буде перенасичений українським збіжжям.

Голова комітету з євроінтеграції Українського клубу аграрного бізнесу О. Авраменко переконана, що наразі будь-який експорт для малих, середніх і частково великих українських агропідприємств – критично важливий для виживання, оскільки український агробізнес працює у збиток другий рік поспіль. Водночас українське зерно все одно потрібне Європі. Деякі країни Південної Європи потребують додаткових закупок агропродукції – це Італія, Іспанія, Португалія, частково Франція. Внутрішнього виробництва у ЄС недостатньо, особливо враховуючи потреби переробників агропродукції та тваринників.

Крім того, імпорт у ЄС української агропродукції є стримуючим ціновим фактором. Ціною ж подовження заборони на український агроекспорт може бути наростання агроінфляції у ЄС. Це можливо вже, починаючи з 2024 р., прогнозує О. Авраменко. «Поки відбувається падіння світових цін на зернові, то агроінфляція не набирає обертів. Але як тільки ЄС почне не вистачати внутрішнього зерна, потрібно буде його десь закуповувати. Найдешевший для Європи варіант – імпортувати з України», – зауважує експертка.

Керуючий партнер «Національної антикризової групи», економічний та політичний експерт Т. Загородній вважає, що термін зняття ембарго Польща та Ко максимально відтягуватимуть, аргументуючи це необхідністю захищати своїх фермерів. Україні ж, упевнений він, треба обов'язково виходити на прямі переговори і розвивати переробку зерна всередині країни, щоб перестати експортувати сировину. «Очевидно, що в цій ситуації є частина провини і наших компаній, які обіцяли, що зерно слідуватиме транзитом, а в результаті воно заповонило внутрішній ринок тієї ж Польщі», – пояснює Т. Загородній (URL: <https://glavcom.ua/digest/polshcha-ta-ko-ne-hotovi-znjati-embarho-na-ukrajinske-zerno-jak-treba-dijati-ukrajini-956942.html>).

Доктор економічних наук, професор, заслужений економіст України, народний депутат V–VI скликань О. Плотніков наголошує, що ситуація із заборонаю на вивіз української сільгосппродукції до сусідніх європейських країн уже перейшла з площини відносин із Єврокомісією в площину двосторонніх відносин. «Польща, Угорщина, Словаччина вводять свої національні заборони на постачання продуктів із України. Причому в деяких випадках ідеться не тільки про зерно, а й про низку інших позицій, включаючи мед. Враховуючи, що ці держави є членами ЄС, але діють неправомірно, Єврокомісія матиме до них претензії. Їм доведеться якось регулювати стосунки з Брюсселем. До того ж, Україна може подавати відповідні скарги до Світової організації торгівлі (СОТ), чим уже пригрозила наша влада. Адже обмеження на торгівлю вмотивовані дуже сумнівно. Утім, розслідування по

лінії СОТ займає роки, тож це не конструктивно. Тут значно більше важелів впливу Єврокомісії», – вважає експерт (URL: <https://glavcom.ua/digest/polshcha-ta-ko-ne-hotovi-znjati-embarho-na-ukrajinske-zerno-jak-treba-dijati-ukrajini-956942.html>).

Україна 18 вересня розпочне процедуру подання позову до Світової організації торгівлі проти Польщі, Угорщини та Словаччини, які продовжили заборону на імпорту українського зерна всупереч рішенням Єврокомісії, заявив заступник міністра економіки Т. Качка. Він зазначив, що заборони, введені трьома центральноевропейськими країнами, мають на меті захистити своїх фермерів від різкого зростання експорту зерна з України після блокади Росією українських портів у Чорному морі. «Правляча партія Польщі особливо прагне зупинити потік, оскільки її доля на виборах 15 жовтня тісно пов'язана з підтримкою сільської місцевості, яка обурена збільшенням експорту української сільськогосподарської продукції. Важливо довести, що ці дії є юридично неправильними, і тому ми почнемо судові процеси», – зауважив Т. Качка (URL: <https://sud.ua/uk/news/ukraine/281003-ukraina-budet-suditsya-s-polshhey-vengriey-i-slovakiey-iz-za-zapreta-importa-ukrainskogo-zerna>).

Водночас експерт Українського інституту майбутнього І. Куса вважає, що подати до арбітражу, почати скажитися до Світової організації торгівлі – це найгірше, що ми можемо зробити. Це значно ускладнить українсько-польські відносини і вже сьогодні позначається на тональності заяв польських політиків. Зокрема, ексочільник польського Міноборони і МЗС Р. Сікорський заявив, що «українсько-польська дружба може не вижити» через проблему українського зерна, а міністр сільського господарства Р. Телус попередив, що Польща готова заблокувати вступ України до Європейського Союзу, якщо не вирішиться питання експорту українського зерна. Він вважає, що за наявних умов польське сільське господарство ніколи не виграє в українського. «Якщо ми не створимо інструменти сьогодні, Польща точно не погодиться на вступ України до Європейського Союзу. Те, що ми зараз робимо, наша тверда позиція, те, що ми зробили 15 квітня (заборона імпорту українського збіжжя), будує можливість вступу України до Європейського Союзу», – заявив Р. Телус (URL: <https://vpolshchi.pl/ostannya-nadiya-na-dudu-prezidenti-pol-shi-ta-ukrajini-govoritimut-pro-zerno-v-n-yu-j-6941781715675776a>).

Він також зазначив, що Польща, приєднуючись до ЄС, мала виконати жорсткі умови, які висував Євросоюз. Відповідно, на думку Р. Телуса, Україна також має виконати такі самі жорсткі умови. Вочевидь ідеться про обмеження імпорту українського збіжжя через країни Євросоюзу, у тому числі через Польщу (URL: <https://glavcom.ua/world/world-politics/eksport-zerna-polshcha-hotova-blokuvati-vstup-ukrajini-do-jes-957127.html>).

Проблема транзиту української агропродукції ховається не на поверхні політичних дискусій, що відбуваються в Польщі, Угорщині та інших країнах, які начебто страждають від надлишкового імпорту зерна. Вона полягає в тому, що адміністративні умови для належного безперешкодного транзиту українського зерна далекі від ідеалів. Таку думку висловив експерт із торговельної політики ЄС

Н. Бобицький під час дискусії «Торгівля між Україною та ЄС: виклики “привідкритого” ринку» (URL: <https://agroportal.ua/news/ukraina/v-pitanniah-importu-zerna-dovedetsya-shukati-tochki-dotiku-v-trikutniku-yes-polshcha-ukrajina>).

«Зокрема, можна виокремити два основні фактори. Насамперед не працює Конвенція про процедуру спільного транзиту, яка є частиною європейського законодавства, і Україна є членом конвенції. Однак на польсько-українському кордоні в порядку взаємодії між польською та українською митними службами, в порядку обміну даними ця конвенція не працює, і це є величезною проблемою. І над цим передусім повинні працювати українська і польська митні служби під політичним тиском та керівництвом урядів обох країн», – вважає Н. Бобицький.

Він зазначив, що другим блоком питання є залізнична інфраструктура Польщі та інших сусідніх з Україною країн ЄС, яка не готова до масового навантаження та перевезення зернових транзитом до портів. Але, на жаль, цю проблему неможливо вирішити миттєво, ідеться про тривалі інвестиції. За минулий рік, наприклад, фінансові інструменти розбудови транспортної прикордонної інфраструктури не заклали фундаменту для швидкої модернізації цієї інфраструктури, вважає експерт. До того ж на це все нашаровується політичний контекст, а саме парламентські вибори в Польщі, тобто наш бізнес повинен розуміти політичну динаміку.

За словами Н. Бобицького, у Польщі фермери мають надмірну політичну вагу і, відповідно, польський уряд зайняв таку позицію та запропонував просте рішення, яке нібито дає ефективний результат – тимчасово заборонити імпорт, попри те, що є законодавство і договір ЄС про спільний митний простір та ринок.

«Польська сторона через логіку виборчої кампанії не готова, як мінімум, до 15 жовтня відмовитися від зайнятої позиції. Що буде після формування нового коаліційного уряду Польщі за результатами виборів, наскільки ситуація нормалізується – важко сказати. Можливо, варто очікувати найбільш песимістичного варіанту розвитку подій і готуватися до того, що, на жаль, позиція Польщі стане жорсткішою, і нам потрібно шукати точки дотику в трикутнику ЄС – Польща – Україна», – зазначає Н. Бобицький.

Водночас Ю. Щуклін, експерт з логістики, член Комітету з логістики ЄБА, вважає, що подолання розбіжностей між Україною та суміжними країнами ЄС щодо імпорту української агропродукції можливе за умов предметного діалогу з бізнесами цих країн. Ініціатива такого діалогу має виходити від українських аграрних та логістичних бізнесів, а аргументами мають бути реальні дані щодо впливу українських вантажів на ринки Польщі, Угорщини, Словаччини, Румунії та Болгарії. Це дасть змогу перевести діалог з емоцій і звинувачень у площину конкретних даних, які переконують бізнеси та уряди змінити позицію та відкрити кордони для аграрних вантажів з України (URL: <https://agroportal.ua/blogs/shchob-znyati-embargo-ukrajina-maye-iniciyuvati-predmetniy-dialog-z-biznesami-sumizhnih-krajin-yes>).

«Наприклад, група наших аграріїв могла б зустрітися з польськими переробниками, експортерами та знайти рішення, взаємовигідне для бізнесів обох

країн. Щоб цей діалог відбувався у площині раціональних аргументів та математичних даних, я пропоную використати створену моєю командою електронно-комунікаційну цифрову систему, яка покаже повну картину впливу української агропродукції на польських аграріїв, переробників та логістів. І тоді можна дискутувати навколо конкретних позицій. Скажімо, тут наша продукція дійсно заміщує місцеву, і це справляє негативний вплив, а тут, навпаки, вона формує додаткові доходи інфраструктурних бізнесів, переробників, і це позитивно впливає на польську економіку, тож шкода від ембарго очевидна для обох сторін, тому по цих позиціях заборону доцільно скасувати», – пропонує експерт.

На думку Ю. Щукліна, предметний діалог такого рівня з реальними наслідками досі не відбувся з декількох причин. Однією з них є непрозорість логістики української агропродукції, яка не дає змоги відстежити, які обсяги вантажів направляються в країни ЄС з метою імпорту, а які – для транзиту в треті країни. Через це немає технічної можливості заздалегідь запобігти та врегулювати ситуації, коли українська агропродукція починає займати площі зберігання та обсяги замовлення, на які розраховували місцеві європейські агровиробники.

«Сьогодні немає єдиного цифрового середовища, де можна було б побачити – скільки і яких вантажів, якими напрямками ми відправляємо в країни ЄС і скільки з них залишилося там, а скільки поїхало повз їхні порти на інші ринки. Усі ці процеси розірвані та відбуваються на різних носіях, у різних програмах. Наприклад, “Укрзалізниця” у своїй інформаційній системі бачить і планує тільки свою роботу з вантажами. Автомобільні перевезення – взагалі окремий всесвіт. Інформаційні бази митниці та інших державних органів теж функціонують окремо. Через це вплив нашої агропродукції на ринки суміжних країн фіксується постфактум, коли він уже відбувся. Відсутність раннього планування та обліку вантажопотоків прирікає нас на неповноцінний формат взаємовідносин із суміжними європейськими країнами. Вони перебуватимуть у стані очікування загрози, що наша продукція знову десь відбере ринки у їхніх виробників. А наші виробники житимуть із постійним ризиком, що єдино доступні двері, крізь які можна доставити продукцію на світові ринки, щомиті можуть зачинитися на невідомий термін», – констатує Ю. Щуклін.

Європейські країни вже працюють над створенням цифрового середовища для прозорого відстеження транспортних потоків між Україною та ЄС. Зокрема, у червні 2023 р. в межах ініціативи «Шляхи солідарності» платформою з управління транспортом «Transporeon і RailNetEurope» (RNE) була введена в дію «Мапа видимості Україна – ЄС», де можна в режимі реального часу бачити завантаженість залізничних коридорів з України до ЄС і навпаки.

Інтеграція запропонованої ним цифрової системи прозорого відповідального планування вантажних перевезень у «Мапу видимості» доповнить її функціонал та розв’яже задачу обліку імпорту та транзиту української агропродукції до країн ЄС. Оскільки тоді можна буде передбачити майбутній рух вантажів ще на етапі підписання експортно-імпортного контракту.

«Уявімо віртуальну переговорну кімнату, у якій експортер з імпортером укладають контракт у присутності всіх фізичних виконавців переміщення вантажу (перевізники, перевалки, порти) у присутності комісарів Єврокомісії, польських фермерів та міністра сільського господарства та розвитку села Республіки Польща. У цій віртуальній кімнаті ще на етапі підписання контрактів можна відразу побачити на моніторі навантаження на всі ресурси інфраструктур по обидва боки кордону, вплив цих вантажів на ринки та виробництва Польщі та інших суміжних країн.

Можна буде заздалегідь побачити: де виникають затори, де наша продукція може витіснити місцеву та побачити, які доходи отримають підприємства країн ЄС від обслуговування українських вантажів. І тоді можна буде порівняти та робити висновки про користь чи шкоду від нашої продукції для країн ЄС. Ця система покаже, які вантажі йтимуть транзитом, а які залишаються в ЄС, і на підставі якого договору. І ми побачимо, де місцеві фермери мають рацію, а де загроза перебільшена. Але ми побачимо повну картину і вирішимо, що з цим робити далі», – пропонує експерт.

Отже, всупереч рішенню Європейської комісії не продовжувати обмеження на імпорт української сільськогосподарської продукції після 15 вересня, Польща, Угорщина і Словаччина заявили про національну заборону, чим порушують внутрішні правила ЄС. Президент України В. Зеленський заявив, що рішення Єврокомісії є прикладом виконання даної раніше відповідної обіцянки, при цьому наголосивши, що Україна відповідатиме на порушення сусідами правових норм ЄС. Європейська комісія закликала Польщу, Угорщину та Словаччину до конструктивної взаємодії і компромісу. Анонсовано нові зустрічі з представниками цих країн, які дадуть змогу обговорити питання імпорту українського зерна детальніше. Питання заборони ввезення зерна з України до Польщі обговорюватиметься також під час зустрічі Президента Польщі А. Дуди із Президентом України В. Зеленським у Нью-Йорку. Про майбутню зустріч з українським колегою, яка відбудеться найближчим часом у США, повідомив польський президент. Експерти сподіваються, що ситуація, яка погіршує експортні можливості України, зміниться через якийсь час, коли Польща, Угорщина та Словаччина скасують запроваджені ними ж заборони.

О. Аулін, ст. наук. співроб. СІАЗ НБУВ

Нові аспекти турецької політики

У результаті політичної ситуації, що склалася в Турецькій Республіці (ТР) після парламентських і президентських виборів 2023 р. та через кризові явища в соціально-економічній сфері, очікується, що в найближчій та середньостроковій перспективі значний вплив на політичний курс країни матимуть спроби чинного Президента Р. Т. Ердогана досягти «стратегічної

автономії» у відносинах зі США та Євросоюзом, а також нівелювати наслідки фінансово-економічної кризи всередині країни.

Одним із важливих ідентифікаційних маркерів цього річного виборного процесу в ТР стало масове незадоволення пересічних громадян політикою керівництва республіки на чолі з Р. Т. Ердоганом. Це підтверджують результати голосування, які показують, що теперішній Президент переміг основного кандидата від опозиції з різницею лише в п'ять відсотків голосів. До того ж це свідчить про наявність значного протестного потенціалу, здатного трансформуватися в масові виступи населення в разі поглиблення негативних тенденцій. Основні претензії стосуються нездатності влади подолати фінансово-економічну кризу, ефективно розв'язати проблеми сирійських біженців й постраждалих від землетрусу в лютому 2023 р., а також посилення ісламізації країни, порушення демократичних прав і свобод турецьких громадян.

У таких умовах команда Р. Т. Ердогана намагається сконцентрувати зусилля на трьох пріоритетних напрямках:

- поліпшення ситуації в соціально-економічній сфері за рахунок нормалізації відносин зі США та Євросоюзом і переведенням їх на рівень трансакційно-функціональної взаємодії;
- підсилення позицій Анкари на Близькому Сході, у Східному Середземномор'ї та в Центральній Азії;
- створення умов для пролонгації статусу Туреччини як головного посередника у врегулюванні російсько-українського та інших міжнародних конфліктів.

Галопуюча інфляція (у 2022 р. – 85 %) негативно позначилася на загальному рівні життя населення ТР і ситуації в бізнесі. Так, у травні поточного року вперше за двадцятирічний термін правління Р. Т. Ердогана Центральний банк Туреччини повідомив про негативні чисті валютні резерви з мінусовим балансом у 151,3 млн дол. (URL: <https://www.ekonomim.com/finans/haberler/net-rezervler-21-yil-4-ay-sonra-ilk-kez-negatif-haberi-695831>).

Раніше Р. Т. Ердогану вдавалося компенсувати власне втручання в грошово-кредитну політику країни (у вигляді штучної підтримки низьких відсоткових ставок) за рахунок валютних свопів і багатомільярдних вливань, що надходили з РФ і Катару. На сьогодні такі можливості майже повністю вичерпані. Необхідні гроші можна отримати на Заході, але поряд із проведенням невдалої внутрішньої фінансової політики турецький лідер в останні роки неодноразово конфліктував зі США та Євросоюзом. Тому західне інвестування можливе для Туреччини лише за певних умов, які у своїй крайній точці фактично збігаються з вимогами місцевої опозиції. Згода на такі умови загрожуює Р. Т. Ердогану втратою свого «ядерного» електорату, який є прихильником консервативно-ісламістської та націоналістичної ідеології.

Задля реалізації компромісного варіанта Анкарою здійснюються заходи з втілення в життя «стратегічної автономії», яка формально нагадує відповідну

еволюційну концепцію Євросоюзу. Реалізація згаданого проєкту передбачає, що в найближчій перспективі турецька політика субстанціонально базуватиметься на наблизених до попередніх, але із зовні модифікованих засадах. Зокрема, ідеться про акцентування важливої ролі Туреччини в НАТО на тлі нестабільного Близького Сходу, загроз з боку Талібану для Центральної Азії тощо, з одночасним переконанням західних партнерів в обопільній вигоді, якщо обидві сторони (Захід і ТР) будуватимуть свої відносини, зважаючи на примат функціональності. У такому разі взаємодія Туреччини із західними партнерами здебільшого матиме трансакційний характер з одночасною можливістю для Анкари підтримувати відносини з іншими центрами сили – РФ і Китаєм на принципах конгруентності. Кінцевою метою є забезпечення вільного маневру Анкари у сфері зовнішньої політики, стабільного розвитку національної обороноздатності, енергетичної безпеки та економічної незалежності ТР.

Першим сигналом Заходу про зацікавленість Туреччини до відновлення конструктивного діалогу є призначення на посаду міністра фінансів відомого за кордоном економіста М. Шимшека, який вже зробив заяви про свої наміри повернутися до класичних правил ведення економічної та фінансової політики. Крім того, новою очільницею центрального банку країни стала Х. Г. Еркан, яка має багаторічний досвід роботи в США та численні зв'язки в американських фінансово-банківських колах. Водночас експерти звертають увагу на те, що колишній президент центробанку Ш. Кавджиоглу отримав посаду голови Ради з питань банківської діяльності, регулювання та нагляду (Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu). Такий крок Р. Т. Ердогана оцінюється як готовність у разі проблем з отриманням західних грошей обрати альтернативний шлях для пошуку фінансових донорів серед монархій Перської затоки або Китаю (URL: <https://www.bddk.org.tr/KurumHakkinda/Detay/21>).

Суттєвий елемент «стратегічної автономії» Туреччини – акцентування уваги на власній ролі як надійного і незамінного члена НАТО, особливо на Близькому Сході, життєво важливому регіоні для забезпечення енергетичної та антитерористичної безпеки ЄС і США. Тому другим потужним сигналом щодо змін у сучасній турецькій політиці стало зняття Анкарою заперечення на вступ Швеції до Альянсу. Як важливий крок у відповідь на розв'язання «шведського питання» керівництвом ТР розглядається позитивне рішення Білого дому щодо передачі турецьким ВПС американських винищувачів «F-16». Наслідком такого розвитку подій може стати запуск механізму «пофайлової» нормалізації відносин між Туреччиною й США (URL: <https://focus.ua/uk/voennye-novosti/569385-ssha-ta-turechchina-domovlyayutsya-pro-ugodu-z-prodazhu-f-16-reuters>).

Водночас значні труднощі може викликати «сирійське питання». У частині, що стосується репатріації 3,6 млн сирійських біженців, які наразі проживають у Туреччині, досягнення відповідних домовленостей із режимом Б. Асада може бути пов'язано Анкарою зі зменшенням або зміною

конфігурації турецької буферної зони на прикордонній території Сирії. Проте спроби вирішити другу частину питання, що стосується турецько-курдських відносин, зокрема зниження активності на території Сирії загонів національної армії Сирійського Курдистану (YPG), традиційно викликатимуть негативну реакцію з боку Сполучених Штатів, для яких YPG є головним союзником у регіоні.

Так, за інформацією Carnegie Middle East Center, з кінця 2022 р. Москва, Тегеран і Дамаск співпрацюють, щоб посилити тиск на американські сили та витіснити їх із північного сходу Сирії. Росія завдала шкоди авіації та безпілотникам США та їхніх союзників. Пов'язані з Іраном угруповання так само атакували американські сили та здійснювали кроки, спрямовані на подальшу ескалацію ситуації, а саме – транспортування зенітних ракет до губернаторства Дейр-ез-Зор. Представники Корпусу Вартових Ісламської Революції спільно з представниками Хезболли, Сил народної мобілізації Іраку та інших іранських проксі зібралися біля лівансько-сирійського кордону, щоб обговорити питання координації з протидії американцям в Дейр-ез-Зор. Саме тоді Вашингтон перекинув додаткові сили в північно-східну Сирію через Ірак і, як вважалося, обговорював із Туреччиною перекидання бійців сирійської опозиції з північного заходу, щоб заблокувати сирійсько-іракський кордон і не дати проіранським силам вільно перетнути його. Деескалація відбулася після укладення Тегераном і Вашингтоном угоди про розмороження іранських активів. У такий спосіб Іран переграв у Сирії Москву і дамаський режим, здобувши військово-політичні та фінансово-економічні бонуси від обох сторін, номінально зберігаючи статус союзника РФ, і водночас викликавши зацікавленість у продовженні діалогу з боку США.

У результаті єдиним альтернативним партнером для росіян і Б. Асада в Сирії, який може піти на ескалацію зі США, залишається Туреччина. Росія та сирійський режим підтримують дії Анкари зі спонукання США щодо припинення підтримки курдів. Якщо Сполучені Штати та Іран дотримуватимуться досягнених угод у Східній Сирії, це може посилити позиції курдської частини SDF¹, яка на початку вересня втягнулася в протистояння з арабським контингентом SDF і протурецькою CNA². Це так само може стати каталізатором тіснішої співпраці за участі Москви, Дамаска та Анкари, і стимулом для зближення між Сирією та Туреччиною, чия суперечка заважає стримуванню курдів. Отже, у такий спосіб Анкара може отримати додаткову опцію в переговорному процесі зі США (URL: https://carnegie-mec.org/diwan/90498?utm_source=rssemail&utm_medium=email&mkt_tok=ODEzLVhZVS00MjIAAAGOLhn5idBPGgiyUazXnCcliQjYdPPU3tUG5JeE

¹ SDF (Сирійські демократичні сили) – опозиційний режиму Б. Асада військовий альянс, діє під егідою США. Кістяк SDF складають курдські загони. До SDF також входять частини збройних загонів сирійської арабської опозиції, ассирійські й туркменські загони.

² CNA (Сирійська національна армія) – опозиційний режиму Б. Асада військовий альянс, діє під егідою Туреччини, кістяк складається переважно з туркменських і арабських загонів.

gfWDmWNeRcMQTKrt2LvHUtUrUaKc0JcPvc47M6h9A-TJjok06S4nsZb8_1XuhYdP4-CV).

Теперішнє поліпшення відносин із Королівством Саудівська Аравія та Арабською Республікою Єгипет Анкара розглядає як черговий етап для посилення власних позицій на Близькому Сході та у Північній Африці. Враховуючи невдалий досвід минулих років, Туреччина переорієнтувала свої відносини із Саудівською Аравією та Єгиптом з відвертого політичного суперництва і конфронтації на більш конструктивну основу прагматичного партнерства. У результаті ТР у перспективі може розраховувати на додаткове отримання коштів від саудитів та їхніх союзників – інших арабських монархій, а також підтримку з боку Єгипту у вирішенні делімітаційних та інших проблемних питань, що стосуються східного Середземномор'я.

Зокрема, у липні 2023 р. Туреччина і Королівство Саудівська Аравія (КСА) підписали низку угод у сферах прямих інвестицій, оборонної промисловості, енергетики, оборони та зв'язку. Угоди були підписані за підсумками переговорів Президента Туреччини Р. Т. Ердогана та спадковим принцом КСА М. бін Салманом у вузькому та розширеному форматах. Меморандум про взаєморозуміння та співпрацю в галузі заохочення прямих інвестицій підписали глава Офісу з інвестицій при Адміністрації Президента Туреччини А. Б. Даглиоглу та міністр інвестицій королівства Х. Аль-Фаліх. Меморандум про взаєморозуміння та співпрацю між Управлінням зв'язків при Адміністрації Президента Туреччини та Міністерством інформації КСА підписали глава управління Ф. Алтун і міністр інформації С. бін Юсуф Аль-Даусарі. Міністерство національної оборони ТР та Міністерство оборони КСА уклали План реалізації співробітництва, який також містить співпрацю з турецькою компанією «Ваукар». Меморандум про взаєморозуміння в галузі енергетики між міністерствами енергетики двох країн підписали міністр енергетики та природних ресурсів Туреччини А. Байрактар та міністр енергетики КСА принц А.-А. бін Салман Аль-Сауд (URL: <https://www.aa.com.tr/ru/мир/турция-и-саудовская-аравия-подписали-ряд-двусторонних-соглашений/2948240>).

З метою розширення поля для політичного маневру у відносинах із Євросоюзом і Китаєм, у контексті реалізації курсу «стратегічної автономії» Анкара продовжуватиме посилювати свій вплив у Центральній Азії. Задля цього використовуватиметься етнорелігійна близькість населення ТР і колишніх радянських мусульманських республік. За цих обставин спільні політико-економічні проєкти реалізовуватимуться переважно через модернізовану у 2021 р. Організацію тюркських держав (ОТД). Турецька активність із подальшого підвищення рівня політичної і військової інтеграції у форматі ОТД може стати предметом подальшого політичного торгу Туреччини з ЄС і КНР, які намагаються перебрати на себе роль головних зовнішніх гравців у Центральній Азії.

У межах функціональної взаємодії Анкара також пропонуватиме Заходу розглядати турецькі намагання перетворити країну на потужний енергетично-

транспортний хаб. Для споживачів у Євросоюзі ТР рекламуватиме фінансово-економічні вигоди від майбутнього зниження цін на енергоносії через диверсифікацію джерел постачання за рахунок ресурсної бази Азербайджану, Казахстану і Туркменістану. Водночас можливість операцій із російським газом не афішуватиметься. Крім того, у межах проєкту «серединного коридору» Туреччина пропонуватиме обхідний шлях для товарів із Китаю та інших азійських країн до ЄС і, навпаки, в обхід російської території. Цей проєкт може викликати й певну зацікавленість у США в контексті посилення антиросійських санкцій.

Ще одним із важливих елементів турецької «стратегічної автономії» є збереження й підвищення статусу Анкари як впливового міжнародного посередника. У такий спосіб Туреччина, з одного боку, демонструватиме Заходу власну значущість для реалізації заходів із пошуку та супроводження компромісних варіантів на кшталт «зернової угоди» (в контексті локалізації наслідків міжнародних конфліктів). З другого – продовжуватиме формування власних відносин із РФ у рамках політико-економічного прагматизму, позиціонуючи себе як потужного гравця, здатного пом'якшувати негативний вплив західних санкцій на російську економіку.

Так, за ініціативою Р. Т. Ердогана на початку вересня під час його зустрічі з В. Путіним порушувалося питання щодо продовження дії «зернового коридору». На його думку, незабаром можна буде відновити Чорноморську зернову ініціативу. «Як Туреччина, ми віримо, що за короткий термін досягнемо рішення, яке виправдає очікування», – зауважив Р. Т. Ердоган. Як передає Anadolu Ajansı, турецький президент вважає, що альтернативні цій угоді пропозиції «не можуть запропонувати стійку, безпечну та постійну модель, засновану на співпраці між сторонами». «Ми вважаємо, що ініціативу слід продовжити, усуваючи недоліки. Ми сповнені рішучості продовжувати наші зусилля щодо встановлення міцного миру, стабільності та процвітання у нашому регіоні», – зазначив Р. Т. Ердоган (URL: https://lb.ua/world/2023/09/04/573299_erdogan_pislya_peregovoriv_iz_putinim.html).

Отже, відносно швидке подолання кризових явищ у фінансово-банківській сфері Турецької Республіки для недопущення масових протестних акцій можливе лише за рахунок отримання макрофінансової допомоги зі США та ЄС, або арабських монархій і Китаю. Високий рівень інтеграції Туреччини в структури НАТО, а також наявність у країн Заходу передових технологій робить західну допомогу більш актуальною. Водночас донорська активність з боку Сполучених Штатів та Євросоюзу залежатиме від корекції політичного курсу, який протягом останніх 20 років будувався правлячою елітою ТР. Поряд із цим, кардинальна трансформація теперішніх політичних пріоритетів загрожує Р. Т. Ердогану втратою підтримки власного «ядерного» електорату. Прийнятне для себе розв'язання цієї дилеми Анкара бачить у втіленні в життя концепції «стратегічної автономії», коли відносини із Заходом будуватимуться на трансакційно-функціональному, а з РФ і Китаєм – на конгруентному підґрунті. У разі реалізації цього проєкту кардинальних

змін в українсько-турецьких відносинах не очікується. Наближення ТР до сприйняття західної позиції щодо російської агресії проти України носитиме переважно демонстраційний характер. Водночас не слід очікувати і скорочення обсягів постачання зброї та товарів подвійного призначення з Туреччини до України, оскільки Р. Т. Ердоган зберігає намагання використовувати всі наявні можливості як для збереження свого впливу на міжнародній арені, так і використання всіх напрямів економічного співробітництва, що відіграють важливу роль у підтримці соціально-політичної стабільності всередині країни.

Наука – суспільству

Основні напрями діяльності НАН України

Постанови Президії НАН України, прийняті на засіданні 6 вересня 2023 року:

Постанова Президії НАН України № 314 від 06.09.2023 р. «Щодо відновлення напівпровідникової галузі в Україні: проблеми та шляхи їх вирішення».

Постанова Президії НАН України № 319 від 06.09.2023 р. «Про продовження строку повноважень керівників наукових установ НАН України».

Постанова Президії НАН України № 320 від 06.09.2023 р. «Про продовження строку повноважень виконувачів обов'язків керівників наукових установ НАН України».

Постанова Президії НАН України № 321 від 06.09.2023 р. «Про проведення виборів директора Інституту демографії та проблем якості життя Національної академії наук України».

Постанова Президії НАН України № 322 від 06.09.2023 р. «Про директора Одеського археологічного музею НАН України».

Постанова Президії НАН України № 323 від 06.09.2023 р. «Про робочу групу з аналізу новітніх російських підручників з історії».

Постанова Президії НАН України № 324 від 06.09.2023 р. «Про звернення до МОН України щодо продовження строку повноважень директора Інституту термоелектрики НАН України та МОН України» (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2023. – 15.09.*)

У Міжнародному науково-навчальному центрі інформаційних технологій та систем НАН України та МОН України (далі – Міжнародний Центр) 12 вересня 2023 р. відбулися загальні збори співробітників з нагоди відзначення 100-річчя від дня народження

видатного вченого в галузі кібернетики, математики, обчислювальної техніки та інформатики академіка В. Глушкова.

Захід розпочався зі вступного слова директора Міжнародного Центру кандидата технічних наук О. Волкова, який повідомив про вагомий вплив академіка В. Глушкова на сучасне наукове співтовариство.

Своїми думками про життєвий і творчий шлях видатного вченого, його славетний внесок у розвиток кібернетики та інформатики поділився голова вченої ради Міжнародного Центру, його почесний директор член-кореспондент НАН України В. Гриценко.

Про історію свого наукового шляху з академіком В. Глушковим повідомив також член-кореспондент НАН України А. Анісімов.

Наступним важливим пунктом порядку денного стало нагородження співробітників Міжнародного Центру грамотами та відзнаками за високий професіоналізм та збереження наукової спадщини академіка В. Глушкова (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2023. – 14.09*).

Шостого вересня під головуванням президента Національної академії наук України академіка А. Загороднього відбулося чергове засідання Президії НАН України

На його початку було підписано Меморандум про співробітництво між Національною академією наук України та Державною організацією «Український національний офіс інтелектуальної власності та інновацій» (УКРНОІВІ). Документ підписали президент НАНУ академік А. Загородній і директор УКРНОІВІ академік Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор О. Орлюк.

Підписанню Меморандуму передувало обговорення, у якому взяли участь директор Центру досліджень інтелектуальної власності та трансферу технологій НАН України доктор юридичних наук Ю. Капіца, директор Інституту економіко-правових досліджень ім. В. К. Мамутова НАН України член-кореспондент НАН України В. Устименко, директор Головної астрономічної обсерваторії академік НАН України Я. Яцків, директор Інституту біохімії ім. О. В. Палладіна НАН України академік НАН України С. Комісаренко, академік-секретар Відділення фізики і астрономії НАН України академік НАН України В. Локтев.

Під час засідання було заслухано дві наукові доповіді.

Доповідь «Про екологічні наслідки руйнування греблі Каховської ГЕС» виголосив директор Інституту гідробіології НАН України член-кореспондент НАН України С. Афанасьєв. Він повідомив про комплекс досліджень, проведених науковцями інституту щодо якісного та кількісного оцінювання екосистемних трансформацій, спричинених руйнацією греблі Каховської гідроелектростанції, а також подальшого перебігу цієї катастрофи та її можливих негативних наслідків для навколишнього середовища.

Доповідач також акцентував на підготовлених ученими пропозиціях для органів виконавчої влади щодо вжиття необхідних заходів.

В обговоренні доповіді виступили т.в.о. Голови Державного агентства водних ресурсів України Н. Латиш, заступник Голови Держводагентства І. Гопчак, директор Інституту морської біології НАН України член-кореспондент НАН України Г. Мінічева, а також академіки НАН України В. Радченко, В. Геєць, Я. Яцків, С. Комісаренко.

Далі свою доповідь «Щодо відновлення напівпровідникової галузі в Україні: проблеми та шляхи їх вирішення» представив в.о. директора Інституту фізики напівпровідників ім. В. Є. Лашкарьова НАН України доктор фізико-математичних наук В. Мельник. Він поінформував про низку заходів, реалізованих науковцями інституту з метою створення науково-технологічного і навчального комплексу для відновлення напівпровідникової мікроелектроніки в Україні та забезпечення виготовлення критично важливих мікроелектронних виробів для промислових підприємств України.

В обговоренні доповіді взяли участь радник директора – головного конструктора Казенного підприємства спеціального приладобудування «Арсенал» член-кореспондент НАН України М. Лихоліт, заступник директора Державного підприємства «Науково-дослідний інститут “Оріон”» М. Болтовець, а також завідувач відділу лазерної спектроскопії Інституту фізики НАН України член-кореспондент НАН України А. Негрійко і член-кореспондент НАН України В. Устименко.

Обидві доповіді викликали активний інтерес та жваву дискусію серед учасників засідання.

Насамкінець було розглянуто декілька кадрових та поточних питань (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2023. – 6.09).*

Сучасні дослідження та розробки академічної науки

У Національному ботанічному саду ім. М. М. Гришка НАН України 11–20 серпня тривали виставкові заходи до 32-ї річниці Незалежності України, до організації яких активно долучилися науковці з відділу акліматизації плодкових рослин, відділу тропічних та субтропічних рослин, відділу квітничково-декоративних рослин і відділу культурної флори Саду.

У межах цих заходів відбулася Всеукраїнська виставка «Гладіолус-2023» (під гаслом «Навіть під час війни розпускаються квіти»). Це вислів М. Тетчер – прем'єр-міністра Великої Британії у 1979–1990 рр.), учасники якої – колекціонери й досвідчені квітникарі з різних куточків України. Були представлені унікальні сорти гладіолусів української та закордонної селекції на будь-які смаки – різних кольорів, форм і габітусу.

Традиційною частиною програми стала виставка екзотичних – тропічних (бегоній, бананів, ананасів, фікусів, орхідей, бромелієвих тощо),

плодових, лікарських, пряно-ароматичних, технічних, медоносних, енергетичних рослин та інших наукових розробок Національного ботанічного саду ім. М. М. Гришка НАН України. Відвідувачі мали нагоду скуштувати і придбати оригінальну продукцію з різних видів нових і нетрадиційних плодових культур (напої, джеми з кизилу, лимонника, жимолості, бузини тощо), прямих і лікарських трав (фіточаї, приправи тощо).

До виставкових заходів долучилася Фундація жінок-пасічниць України, яка представила оригінальну продукцію бджільництва.

Під час виставки тривали круглі столи, на яких гості Саду могли отримати консультації фахівців з вирощування й використання екзотичних рослин та іншої продукції.

Значну частину зароблених на виставках коштів, а також пожертви організатори заходів передали на допомогу Збройним Силам України (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2023. – 15.09*).

Вийшла друком монографія «Українсько-російське пограниччя: історичний досвід та сучасні виклики регіонального розвитку»

Авторка – член-кореспондент НАН України Я. Верменич, упорядник картографічного додатку – доктор географічних наук Р. Сосса (Інститут історії України НАН України).

Нещодавно Інститут історії України НАН України видав монографію «Українсько-російське пограниччя: історичний досвід та сучасні виклики регіонального розвитку», яку підготували співробітники відділу історичної регіоналістики цієї наукової установи (за редакцією директора Інституту академіка В. Смолія).

У науковій праці наголошується на тому, що сучасну трансформаційну динаміку суттєво визначає конкретика співіснування людей на міждержавних і міжцивілізаційних стижах, у зонах активних контактів, пограничних і межових ареалах. Парадокс історії полягає в надто суперечливій взаємодії в таких просторах орієнтації на раціональність із потужним впливом консерватизму. Традиційні архетипи «долі» та «повернення» так сильно тиснуть на суспільну свідомість, що настрої упослідженості й віктимності пронизують усе суспільне буття. Консервативні рудименти далекого минулого, відлуння колишньої розчленованості, «революційних» експериментів радянської доби – все це обумовлює регіональну біполярність в Україні, яка виявляється і в різних оцінках минулого, й у виборі стратегій майбутнього. Найгірше те, що ця біполярність стає розмінною монетою в політичних іграх і через це посилюється ще більше. Особливо рельєфно вона простежується на українсько-російському пограниччі.

Усі ми формуємо свої кордони, та часом кордони формують нас. Неймовірна напруга пристрастей, пов'язаних із російсько-українською війною ставить перед суспільною думкою безліч теоретико-методологічних і практичних проблем, орієнтованих на осмислення й оцінювання подій і

процесів, що відбуваються перед нашими очима. У тісний клубок сплелися проблеми геополітики й етнічності, модернізму й архаїки, свободи й безпеки, гідності й безчестя, неприхованого насильства й інформаційних маніпуляцій. Найбільших випробувань зазнають цінності в їхньому співвідношенні з інтересами, моральні засади девальвовані, антикультура дедалі частіше бере гору над цивілізованим співжиттям. А проте, хоч яким проблематичним видавався б вихід із наявного глухого кута, найгіршою стратегією для української соціогуманітаристики було б відсторонення від серйозної аналітики та перехід на позиції спостерігача. Слід не лише дошукуватися глибинних коренів того, що відбулося, а й віднаходити «промені світла в кінці тунелю».

Зазначену працю можна розглядати як своєрідний пошук відповідей на сучасні виклики, пов'язані з військовим протистоянням України і Росії та усвідомленням ризикогенної специфіки українсько-російського порубіжного соціуму, який, перебуваючи на перетині цивілізаційних кордонів, має власну логіку розвитку, обтяжену потужним потенціалом конфліктності.

У монографії:

- проаналізовано історичну динаміку регіонально-просторового розвитку на українсько-російському пограниччі та специфіку ідентифікаційних і соціокультурних трансформацій у порубіжному просторі;

- із застосуванням теоретичних концепцій регіоналістики та методологічних засад «перехресної» історії досліджено джерела політичної та соціогуманітарної кризи в українсько-російських відносинах, причини й наслідки зовнішніх і внутрішніх викликів, які постали перед українською спільнотою;

- регіональний імператив репрезентовано як системоформувальний чинник функціонування й розвитку українсько-російського пограниччя в історичній ретроспективі та структурну детермінанту стимулювання ефективності відбудовчих процесів у повоєнний період у контексті формування загальнонаціонального безпекового середовища.

Книгу написано під безпосереднім враженням від подій, далеких від свого логічного завершення. Не претендуючи на огляд причин і наслідків безпрецедентної за своїми масштабами трагедії, авторка намагається осягнути сутність стратегічного задуму РФ і причини неоднозначного ставлення до нього в регіонах України, що традиційно сформувалися під потужним російським впливом. Поліморфізм прикордоння істотно обумовлюється сучасним станом глобального політичного порядку. Політика завжди була і буде територіальною, специфічним засобом оволодіння простором і його переформатування, а також структурування і унормування у ньому внутрішніх зв'язків. Попри заувагу К. Гаусгофера про те, що замість встановлення кордонів політика має лише «дозволяти їм бути», геополітика ХХІ ст. налаштована на активну модифікацію глобального простору. Пограниччя сьогодні постає як «простір випробувань» між війною і миром, минулим і майбутнім, глобальним і локальним, суб'єктивним і об'єктивним, реальним і

символічним. Цей простір зіткнень і боротьби культур, етносів, держав, традицій привертає до себе посилену увагу дослідників, політиків, громадян – усіх, кому випала доля жити в епоху тяжких змін.

[Повнотекстова версія монографії на сайті Інституту історії України НАН України \(Національна академія наук України \(http://www.nas.gov.ua\). – 2023. – 13.09\).](http://www.nas.gov.ua)

Першого вересня академік НАН України І. Юхновський виступив на семінарі Інституту фізики конденсованих систем (ІФКС) НАН України з доповіддю «Новий погляд на фазові переходи першого роду», у якій поінформував про результати своєї роботи. Цього дня видатному науковцю виповнилося 98 років.

У роботі, зокрема, пропонується новий підхід до побудови теорії переходів першого роду, що базується на множині декартових координат частинок для опису короткосяжних взаємодій і множині мод хвилі коливань густини – колективних змінних – для опису притягання між частинками. Детально досліджено вираз для інтегралу типу Ландау за колективною змінною, яка відповідає моді хвилі безмежної довжини, в термодинамічній границі та проведено його розрахунок. На прикладі фазового переходу газ-рідина показано, що стандартна горизонтальна ізотерма фазового переходу являє собою кратер нестійких бульбашок газу і нестійких крапель рідини. При найменшому зовнішньому тиску виникає макроскопічна кулевидна крапля рідини. Одержано структуру оболонки краплі, а також отримано мікроскопічний вираз для коефіцієнта поверхневого натягу.

Доповідь викликала жваве обговорення, у якому взяли участь академік НАН України І. Мриглюд, член-кореспондент НАН України М. Головка, доктори фізико-математичних наук М. Токарчук, А. Трохимчук, О. Пацаган, М. Козловський, Ю. Яремко. Наприкінці семінару президент НАН України академік НАН України А. Загородній привітав Ігоря Рафаїловича (онлайн) з днем народження (*Національна академія наук України (http://www.nas.gov.ua). – 2023. – 11.09).*

Сьомого вересня 2023 р. відбулося четверте засідання Робочої групи НАН України з аналізу наслідків руйнування греблі Каховської ГЕС

У ньому взяли участь провідні фахівці науково-дослідних установ, а саме: Українського гідрометеорологічного інституту ДСНС та НАН України, Інституту гідробіології НАН України, Інституту проблем безпеки атомних електростанцій НАН України, Інституту проблем математичних машин і систем НАН України, Інституту електродинаміки НАН України, Інституту фізики високих енергій і ядерної фізики ННЦ «Харківський фізико-технічний інститут», Інституту електрофізики і радіаційних технологій НАН України, Інституту економіки та прогнозування НАН України, ДУ «Науковий центр

аерокосмічних досліджень Землі Інституту геологічних наук НАН України», Інституту демографії та проблем якості життя НАН України, Центру проблем морської геології, геоекології та осадового рудоутворення НАН України.

Голова Робочої групи академік НАН України В. Богданов, відкриваючи засідання, нагадав присутнім про широке коло питань, що були опрацьовані на попередніх засіданнях, зокрема щодо динаміки рівня води у Каховському водосховищі та нижній течії Дніпра, екологічного стану територій, що постраждали внаслідок руйнування греблі Каховської ГЕС, ситуації на Запорізькій АЕС, що склалася у зв'язку з падінням рівня води в Каховському водосховищі, вторинного забруднення води та першочергових заходів з відновлення стану довкілля територій, які постраждали внаслідок підриву російськими окупантами греблі Каховської ГЕС.

Під час засідання було відзначено ґрунтовну доповідь члена Робочої групи – директора Інституту гідробіології члена-кореспондента НАН України С. Афанасьєва щодо екологічних наслідків руйнування греблі Каховської ГЕС на засіданні Президії НАН України 6 вересня цього року та жваве обговорення, яке вона викликала.

Окремо було наголошено на побажаннях, висловлених президентом академії академіком НАН України А. Загороднім та членами Президії, щодо подальших напрямів роботи Робочої групи та підготовки матеріалів для владних структур. Зокрема, стосовно наслідків Каховської катастрофи, прогнозів подальшого розвитку ситуації та підготовки пропозицій за різними можливими сценаріями.

Далі з доповіддю щодо соціально-демографічних наслідків руйнування греблі Каховської ГЕС виступив директор Інституту демографії та проблем якості життя НАН України академік НААН України М. Хвесик. Він дав попередню оцінку впливу можливих сценаріїв відбудови греблі на міграційні процеси, санітарно-епідеміологічну ситуацію в постраждалих регіонах, народжуваність, зайнятість, сферу освіти та якість життя населення. Водночас академік зауважив, що соціально-демографічні наслідки руйнування греблі Каховської ГЕС мають комплексний характер, насамперед суто економічний, оскільки з виробництвом пов'язані заробітні плати, сплата податків, а в разі його зупинення виникає загроза безробіття, невиплати зарплат, зростання соціальної напруги, і в результаті це може істотно вплинути на демографічні процеси регіону, а можливо й України.

Завідувач відділу Інституту економіки та прогнозування НАН України доктор економічних наук О. Никифрук доповіла членам засідання про соціально-економічні наслідки руйнування греблі Каховської ГЕС та перспективи її відновлення. Вона підкреслила значення Каховської ГЕС та її водосховища для економіки України, окреслила наслідки руйнування для цивільної та житлової інфраструктури підтоплених населених пунктів, сільського і рибного господарства, транспортної інфраструктури, питного водопостачання регіону, енергетичної системи України та промисловості,

довкілля. Також дала орієнтовну оцінку фінансових втрат економіки України за різними методиками розрахунків.

Директор Наукового центру аерокосмічних досліджень Землі Інституту геологічних наук НАН України член-кореспондент НАН України М. Попов доповів членам засідання про застосування даних радарного знімання для оцінки наслідків руйнування греблі Каховської ГЕС. Зокрема, ознайомив присутніх із можливостями та перевагами застосування радіолокаційних методів супутникового зондування поверхні Землі, навів приклади використання українськими науковцями для спостереження за динамікою затоплення територій і обміління Каховського водосховища даних оптичного та радіолокаційного знімання від групи супутників програми Copernicus, яку реалізує Європейське космічне агентство, зауваживши, що супутники, оснащені радіолокаційним інструментом із синтезованою апертурою, дають змогу проводити збір даних у будь-яку погоду, вдень чи вночі.

Також під час засідання директор Українського гідрометеорологічного інституту ДСНС та НАН України член-кореспондент НАН України В. Осадчий виголосив доповідь щодо енергетичної безпеки нашої держави, забезпечення її водними ресурсами в умовах кліматичних змін та навів приклади успішної співпраці установ НАН України з органами державної влади з питань подолання наслідків руйнування Каховської ГЕС.

В обговоренні заслуханих доповідей узяли участь академік НАН України В. Богданов, члени-кореспонденти НАН України С. Афанасьєв, В. Осадчий, В. Ємельянов та М. Попов, доктор технічних наук О. Буткевич та доктор технічних наук В. Литвиненко.

За підсумками засідання було прийнято рішення підготувати науково обґрунтований звіт для органів державної влади щодо соціально-економічних, екологічних та інших наслідків Каховської катастрофи та виважені пропозиції стосовно можливих варіантів та сценаріїв відбудови Каховської ГЕС (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2023. – 8.09.*)

Л. Якубова: «Убивство заради вбивства стало новою російською національною ідеєю»

Про те, чому демократичний транзит у Росії закінчився поверненням до тоталітарних практик і які висновки з цього мають зробити інші країни, насамперед Україна, повідомила в інтерв'ю радіостанції «Radio NV» завідувачка відділу історії України 20–30-х рр. ХХ ст. Інституту історії України НАН України член-кореспондент НАН України Л. Якубова.

Колос на людських кістках

«Щороку 22 червня [в річницю нападу нацистської Німеччини на Радянський Союз у 1941 р.] Росія провалюється в черговий квазіісторичний вир, організуючи дискурс, спостерігачі якого почуваються учасниками

глобальної реконструкції, вічного “дня бабака”, в якому останні 20 років циркулюють одні й ті самі смисли та стигми. До речі, радянський підхід до Дня перемоги [9 травня в СРСР відзначали День перемоги у Другій світовій війні] і взагалі до розуміння перемоги був, сказати б, значно гуманніший, людяніший і навіть правдивіший, аніж сучасний путінський. Попри те, що саме в ті [радянські] часи було закладено підвалини сучасного рашизму й путінізму, які перетворили культ перемоги на наріжний камінь. Чому так сталося? Пригадаймо історичний контекст.

У перші 20 років по закінченню Другої світової війни Росія (тоді – СРСР), скориставшись повоєнною слабкістю світу, нав’язала новий його переділ, закріпивши за собою колосальні території. Зокрема, фактично встановила контроль над Європою, а передусім – країнами майже всієї Східної й частки Південної Європи (Дмитрій Шушарін [російський журналіст] називає це підтягуванням країн так званого танкового соціалізму до зони впливу СРСР), яким нав’язала свої маріонеткові режими. У Греції ж, до прикладу, дуже довго експлуатувала місцеву комуністичну партію як підричну ланку внутрішніх суперечностей, намагаючись, знов-таки, встановити там маріонетковий уряд. Коли колоніальна система у світі зруйнувалася, Радянський Союз також активно працював на теренах колишніх імперій. Скажімо, просував закріплення абсолютного штучного поділу стратегічно дуже важливої для себе території Кореї на Північну та Південну. Тобто СРСР нав’язав західному світові – своєму колишньому союзникові у Другій світовій війні – власне бачення своїх стратегічних зон геополітичного впливу (як це тлумачиться вже у пострадянській Росії). Крім того, долучив Китай до великого комуно-більшовицького експерименту і запустив аналогічні ерозії – хоч і в іншому вигляді й масштабі – у країнах Азії, Африки, Латинської та Центральної Америки. Це була колосальна глобальна підрична діяльність».

Переможевілля на експорт

«На цілеспрямоване поширення ідеологеми про “велику перемогу і визволення поневолених народів” (на додачу до ідеологеми про “велику російську історію та велику російську культуру”) у світі Росія, а перед тим СРСР витратили сотні мільярдів нафтодоларів. Повторю, це був потужний системотвірний метанаратив, який утримав СРСР від розпаду в період десталінізації. Для нас, сучасних людей, очевидно, що за відсутності еліт тоді нікому було вивести задурманених пропагандою людей з поламаними долями зі стану масової гіпнотизованості псевдокомуністичними ідеями, але тогочасне радянське керівництво не почувалося певним у непохитності свого становища. Переможно-визвольний наратив мав посилити привабливість комуністичного експерименту в інших країнах. Важко уявити, щоб, наприклад, Ремарк працював на замовлення уряду Французької Республіки чи котроїсь із французьких політичних сил. А в СРСР [і поза його межами] тисячами примірників «штампували» твори живопису й літератури за єдиним ідеологічним лекалом. Усе, що йому не відповідало, просто не проходило жорсткий відбір на рівні різноманітних мистецьких об’єднань».

Несподівана Україна

«Європа донедавна не помічала українського виміру Другої світової війни, й української історії у Європі майже не знали. Бо всі славистичні наукові осередки фокусувалися переважно на русистиці, тобто на дослідженні так званої великої російської культури, а працювали там, сказати б, широкі знавці східноєвропейської тематики, які не володіли українською мовою й, відповідно, не читали української наукової літератури. З Україною їх знайомили книги російських псевдоісториків, публіцистів і філософів. Звісно, виходили чудові оглядові праці істориків Сергія Плохія, Тимоті Снайдера, Енн Еплблом. Але, на жаль, вони не ставали частиною осмислення історії в публічному просторі, зокрема в політичному дискурсі, де для України не було місця вісім із дев'яти років нинішньої російсько-української війни, як, утім, і протягом усього ХХ ст. Ще 1918 р. Роберт-Вільям Сетон-Вотсон писав, що в серці Європи є 38-мільйонна українська нація, про яку Європа нічого не знає. Це незнання й ігнорування тривало аж до 2022 р. Світовий політикум фактично орієнтувався на промови і статті Путіна, який називав Україну “державою-невдахою”, failed state. Для світової, зокрема європейської, цивілізації це було самовбивчо».

Сміливість знати правду

«Вивчаючи будь-який великий історичний процес чи проблему, не можна сепарувати частину фактів, інакше отримаємо не наукове дослідження, а пропагандистський сурогат. З радянського експерименту ми вийшли, маючи саме такий сурогат своєї історії, у якому офіційно дозволене згадували, а заборонене – замовчували. За роки незалежності українці вже не раз довели, що є сучасною інтелектуально, ментально потужною нацією, а отже, можуть упоратися з тим, аби повністю знати власну історію і не оцінювати пращурів з погляду сьогодення. Не маємо іншого виходу, “полегшена версія” минулого – не наш варіант. Мусимо розуміти складність становища попередніх поколінь і – дуже часто – відсутність вибору в тих умовах, у яких вони жили. Це надзвичайно важливо для того, щоб ми ніколи вже не повернулись у рамки тоталітаризму, як повернулася сьогодні Росія. Знати всю свою історію варто бодай для того, щоб зрозуміти, яке це щастя – жити в країні, де ти маєш вибір: ставати чи не ставати моральною потворою. І за це щастя треба боротися щохвилини.

Водночас наслідком дослідження історії має ставати засудження політичних злочинців. Країнам, які постраждали від тоталітарного експерименту, слід провести трибунал над комуністсько-більшовизмом. Це важливо робити саме сьогодні, у контексті досвіду російсько-української війни, інакше за кілька десятиліть світ ризикує стикнутися з новими, ще гострішими викликами, бо, на додачу до цього, досі не завершено осмислення трагедії та суті нацизму. Ми ж, в Україні, повинні також працювати з радянською ідеологічною спадщиною, зокрема всіма цими “альошами” [пам'ятниками радянським солдатам та іншими ідеологічно навантаженими об'єктами], яких слід розмістити у спеціальних експозиціях, що пропонуватимуть сучасне

розуміння причин появи цієї спадщини й розповідатимуть про справжню долю її творців. У кожному разі всі такі експозиції мають доносити одну наскрізну думку: Друга світова війна була наслідком глобальної онтологічної кризи, спричиненої появою тоталітарних режимів у ХХ ст. (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2023. – 6.09).

Стаття історика Геннадія Єфіменка «Український Донбас: територія та кордони»

Що таке «Український Донбас»? Як формувалася його межа на Сході? Як її змінили у 1920-х роках? Про це розповів у своїй статті для освітнього проєкту «Локальна історія» старший науковий співробітник відділу історії України 20–30 рр. ХХ ст. Інституту історії України НАН України кандидат історичних наук Г. Єфіменко.

Учений, зокрема, привернув увагу до термінологічних труднощів: «Якщо загалом межі Донбасу в першій третині ХХ століття були сталими та їх визначали покладами кам'яного вугілля та навколишньою промисловою агломерацією, то межі “Українського Донбасу” змінювалися. І от чому. До 1917-го імперська влада не визнавала українців окремим народом. Відповідно в адміністративно-територіальному поділі тогочасної Російської імперії “Україна” не була і не могла бути репрезентована. На той час “Україною” називали “край, заселений поспіль українським народом”, а не якесь державне чи адміністративне утворення. Тоді національний склад визначали за рідною мовою. Відповідно “Український Донбас” до 1917-го – це та частина Донбасу, на якій українці, тобто ті люди, які розмовляли українською, становили більшість. Із появою української державності критерій для означення Українського Донбасу змінився. Тепер це та частина Донбасу, що належала Україні, тобто входила до складу різних українських державних утворень – від УНР до УСРР».

Що ж до історичного прецеденту нібито «дарування» Донбасу Україні, Г. Єфіменко підсумував: «Саме в тих кордонах, у яких Росія визнала незалежність радянської України, УСРР увійшла до складу Радянського Союзу. Увесь Донбас, зокрема і Шахтинська округа, у якій українці не становили більшості населення, на той час були складовою Українського Донбасу. Незабаром після створення СРСР проблема кордонів постала знову. І якщо українська сторона намагалася отримати заселені переважно українцями райони Вороніжчини та Курщини, то Росія – формально з ініціативи керівництва Північно-Кавказького краю з центром у Ростові-на-Дону – висунула претензії на ті території, які 1920-го відійшли до Донецької губернії зі складу колишньої Облaсті війська Донського. (...) Так само в Україні у 1920-ті було забрано та передано Росії частину Донбасу. Так історичні реалії спростовують російські міфологеми. Однак у час постправди, на превеликий жаль, далеко не завжди прислухаються до заснованих на фактах

аргументів» (Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2023. – 5.09).

В Інституті електрозварювання ім. Є. О. Патона розробляють технології діагностики інфраструктурних об'єктів за допомогою БПЛА та фотограмметрії

Науковці Інституту електрозварювання ім. Є. О. Патона НАН України розпочали виконання проєкту «Розробка технології дистанційної діагностики пошкоджених великогабаритних об'єктів на основі застосування безпілотних літальних апаратів (БПЛА) та фотограмметрії», який став одним із переможців конкурсу «Наука для відбудови України у воєнний та повоєнний періоди» Національного фонду досліджень України.

Науковий керівник – заступник директора Інституту електрозварювання ім. Є. О. Патона академік НАН України Л. Лобанов.

Метод дистанційної діагностики інфраструктурних об'єктів за допомогою БПЛА порівняно з традиційними методами є більш ефективним, точним та безпечним для інспекторів. Сьогодні в Україні є програмне забезпечення для керування польотом БПЛА, отримання фотографій та побудови тривимірних моделей будинків та рельєфу, проте відсутні комплексні системи для автоматичного виявлення проблемних ділянок досліджуваних об'єктів і класифікації видів дефектів та пошкоджень великогабаритних конструкцій.

Виконавці проєкту вже мають значний досвід у дослідженні технічного стану відповідальних зварних конструкцій різного призначення із використанням БПЛА. Було обстежено понад 2000 одиниць обладнання та інфраструктурних споруд авіакосмічної, енергетичної, будівельної, нафтохімічної галузей.

У рамках виконання нового проєкту науковці розробляють ефективну та точну технологію дистанційної діагностики пошкоджених великогабаритних об'єктів з використанням БПЛА, штучного інтелекту, фотограмметрії та неруйнівного контролю. Ця технологія дасть змогу автоматизувати процес виявлення та класифікації дефектів у конструкціях великогабаритних споруд, підвищити точність та ефективність дослідження, посилити безпеку таких об'єктів.

Отримані дані будуть унікальними і важливими, особливо при впровадженні створених нейронних мереж для інтелектуального пошуку дефектів великогабаритних конструкцій.

Розроблена технологія може бути використана для створення систем моніторингу стану споруд, що дасть змогу виявляти дефекти та пошкодження ще на ранніх стадіях їхнього розвитку, забезпечуючи тим самим своєчасне та ефективно усунення проблем. Також результати проєкту сприятимуть скороченню процесу відновлення й обслуговування об'єктів, зниженню витрат на їхнє дослідження й ремонт, підвищенню їх безпеки та надійності, а

також ефективному плануванню та проєктуванню нових великогабаритних споруд (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>).* – 2023. – 5.09).

Наукові видання НАН України

Вийшов друком черговий випуск всеукраїнської газети для науковців та освітян «Світ» (№ 33–34 (1261–1262) за вересень 2023 р.)

У номері:

с. 1 – авторська колонка головного редактора газети «Світ» Л. Остролуцької «Вітаємо всіх, для кого навчатись, досліджувати, пізнавати, створювати нове, перемагати й змінювати світ – безперервний і наснажливий процес усього життя!»

с. 2 – хроніки українського спротиву «Війна. Вистояти і перемогти» (5–16 серпня 2023 р.);

с. 3 – стаття ректора Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені І. Сікорського» академіка НАН України М. Згуровського «Спадщина академіка Глушкова»;

с. 4 – стаття журналіста Д. Шулікіна «Розвиток української державності й анатомія рашизму» – про одне з нещодавніх засідань Президії Національної академії наук України, яке приурочувалося до Дня Державного Прапора України й Дня Незалежності України і на якому з науковими доповідями виступили віцепрезидент НАН України, голова Секції суспільних і гуманітарних наук НАН України академік НАН України С. Пирожков та завідувачка відділу історії України 20–30-х рр. ХХ ст. Інституту історії України НАН України член-кореспондент НАН України Л. Якубова; стаття Дмитра Шулікіна «Як КПП ювілей святкував» – про заходи до 125-річчя Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»;

с. 5 – стаття президента Українського фізичного товариства доктора фізико-математичних наук, професора І. Анісімова й першого віцепрезидента Академії наук вищої школи України доктора фізико-математичних наук, професора М. Стріхи «Українська вища освіта як поле реформ» про те, як змінився перелік фізичних спеціальностей за роки незалежності України;

с. 6 – інтерв'ю завідувачки кафедри математичного моделювання та аналізу даних Навчально-наукового фізико-технічного інституту Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», головного наукового співробітника відділу космічних інформаційних технологій і систем Інституту космічних досліджень НАН України та ДКА України доктора технічних наук, професора Н. Куссуль – журналістові О. Листопаду «Що можуть космічні технології та чи володіє ними Україна?» – про розвиток і можливості технологій штучного інтелекту і космічних технологій, зокрема про використання методів

супутникового спостереження та моделювання для моніторингу стану довкілля й у сільському господарстві;

с. 7 – стаття заступника директора з наукової роботи Канівського природного заповідника кандидата біологічних наук В. Грищенка «Заповідний ювіляр» (до 100-річчя заповідника) про те, як створювався заповідник і як він працює сьогодні;

с. 8 – інтерв'ю очільника стартап-школи «Sikorsky Challenge» у Вінниці С. Барабана «Створити “скорпіона” і санінструктора» – про винаходи і стартапи, створені студентами й випускниками Вінницького національного технічного університету (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2023. – 11.09).

Міжнародне співробітництво

На базі Міланської політехніки й Університету Мілану (Італія) 4–8 вересня 2023 р. відбувся спільний науковий захід – XXX міжнародна конференція Відділення фізики конденсованого стану Європейського фізичного товариства й Італійська національна конференція з фізики матеріалів «ФізМат2023», до яких долучилися й українські науковці.

Надзвичайно насичену програму зібрання склали пленарні доповіді, численні секції та кілька мініколоквіумів. Тематика охопила дуже широкий спектр напрямів фізики конденсованого стану, зокрема сильно корельовані електронні системи, сучасні наноматеріали, спінтроніку і магнетизм, транспорт заряду в молекулах і біосистемах на різних масштабах, сильно неупорядковані й нерівноважні системи. Крім того, під час конференцій було вручено Єврофізичну премію: її отримали професорка К. Фелсер (Claudia Felser) і професор Б. Андрей Берневіг (B. Andrei Bernevig) – «за суттєвий внесок у класифікацію, передбачення та відкриття новітніх топологічних квантових матеріалів».

Слід зауважити, що цьогорічні заходи мали виразно український акцент. Дуже важливим аспектом обговорень стала міжнародна підтримка України й українських науковців в умовах протистояння повномасштабній війні Росії проти нашої держави. Наприклад, нинішній ситуації в Україні присвячувалася запрошена пленарна доповідь професора А. Варламова – всесвітньо відомого вченого, який народився і закінчив школу в Києві, професора Інституту надпровідності, інноваційних матеріалів та приладів Національного наукового комітету Італії, професора Університету «Тор Брегата» (Рим, Італія), Почесного доктора Інституту теоретичної фізики ім. М. М. Боголюбова НАН України. У своєму виступі він висвітлив історію розвитку фізики в Україні, не оминувши увагою останні воєнні події, та деякі широко відомі результати українських учених, що стали внеском у світову фізичну науку. Увага до подій в Україні та до історії її фізики була така велика, що охочим послухати цю доповідь забракло місця у призначеній за розкладом аудиторії,

тож організатори мусили перервати роботу і запросили учасників до більшого приміщення.

«Як суверенна держава Україна з'явилася у Європі в Середньовіччі та була добре відома під назвою “Київська Русь”. Її частинами згодом керували різні сусідні держави – Золота Орда, Литва, Польща, Австро-Угорська та російська імперія, – пояснив колегам професор А. Варламов. – Один із перших відомих українських учених, уродженець Дрогобича Ю. Котермак (він же Юрій Дрогобич) – філософ, астроном, лікар – наприкінці XV ст. став ректором Болонського університету в Італії.

На межі XVI–XVII ст. в Україні виникли перші наукові центри – Острозький колегіум і Києво-Могилянська академія.

1661 р. у Львові, головному місті Заходу України, який перебував під владою Польщі, було засновано університет. У Наддніпрянській Україні, якою керувала Росія, 1805 року було засновано Харківський університет, 1834 року – відкрито Київський університет. Це стало поштовхом до створення наукових товариств.

У буремні роки революції та національно-визвольних змагань постала Українська академія наук. Її заснували у листопаді 1918 року за гетьманату П. Скоропадського.

Лихоліття революції та громадянської війни спричинили хвилю еміграції української інтелігенції. Серед діячів з України, які потрапили до США, були, наприклад, такі відомі світила:

- фізик-теоретик Дж. (Георгій) Гамов (народився в Одесі 1904 року), який першим запропонував квантово-механічне пояснення альфа-розпаду, дав розв'язок проблемі генетичного коду, розрахував температуру реліктового космічного випромінювання; професор Університету Джорджа Вашингтона;

- один із засновників теорії міцності матеріалів, професор Стенфордського університету С. Тимошенко (народився 1878 року в селі Шпотівка на Сумщині);

- І. Сікорський (народився у Києві 1889 року), який став відомим на весь світ конструктором літаків і гелікоптерів.

Попри ці й чимало інших втрат, попри постійне перекачування українських талантів до московських та інших російських університетів і академічних наукових інститутів, Київ, Харків, Донецьк і Львів наприкінці XX ст. були важливими науковими центрами. Імена Л. Ландау, М. Боголюбова, Л. Шубнікова, І. Ліфшиця навіки вписані в історію науки.

Падіння Берлінської стіни, становлення України як незалежної держави, непростя інтеграція української науки у європейський та світовий наукові простори спричинили відплив мізків, занепад деяких галузей наукових досліджень і появу нового *modus operandi*.

Російська агресія, зокрема варварське бомбардування Харківського, Київського й інших університетів і наукових установ, нині спустошує українську науку, щодня поповнюючи мартиролог українських учених, які полягли, захищаючи Батьківщину».

Після такого вступу професор А. Варламов докладніше розглянув головні віхи понад п'ятисотрічної історії науки в Україні (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>).* – 2023. – 11.09).

Харківський хімічний семінар (Kharkiv Chemical Seminar), започаткований Науково-дослідним відділенням хімії функціональних матеріалів Науково-технологічного комплексу «Інститут монокристалів» НАН України, продовжує свою роботу і запрошує на лекцію лауреата Нобелівської премії з хімії професора Д. Шехтмана (Prof. Dan Shechtman), яка відбудеться 15 вересня 2023 р. о 7:00 за київським часом.

Лектор – професор Д. Шехтман (Prof. Dan Shechtman), ізраїльський хімік, лауреат Нобелівської премії з хімії 2011 р. «За відкриття квазікристалів», почесний професор кристалографії та матеріалознавства у Техніоні – Ізраїльському інституті технологій, а також в Університеті науки і техніки штату Айова, США.

Тема доповіді: «Квазіперіодичні кристали – зміна парадигми в кристалографії» (Quasi-periodic Crystals, a Paradigm Shift in Crystallography). У доповіді професор Д. Шехтман повідомив про дослідницький шлях, який привів його до відкриття квазікристалів, а також про справжні наукові баталії, що ставили під сумнів усю його працю. Професору Д. Шехтману вдалося пояснити і довести абсолютно нові явища, попри повне заперечення з боку авторитетніших колег. Він сам навчився вдало поєднувати науку і підприємництво та радо заохочує до цього інших. Д. Шехтман упевнений, що дітей змалку треба навчати науковим дисциплінам, використовуючи цікаві приклади, а старшокласникам – прививати дух наукового підприємництва, наприклад, ще у школі вчити, як відкрити стартап (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>).* – 2023. – 11.09).

У Барселоні (Іспанія) 4–7 вересня 2023 р. проходив 9-й конгрес Асоціації географічних товариств Європи (9th EUGEO Congress), цього разу – під гаслом «Географія для нашого спільного майбутнього». До зібрання долучилися сотні представників географічної науки з країн Європи (найбільше – з Німеччини, Італії, Польщі, Чехії), Азії та інших частин світу. Участь у конгресі взяли й науковці Інституту географії НАН України

Треба зауважити, що членами Асоціації географічних товариств Європи (EUGEO) є 27 країн. Ця організація координує діяльність географів Європейського Союзу задля розвитку наукових досліджень та освіти з географії Європи, просування географії як наукової дисципліни та шкільного предмета, а також пропагування й розширення професійної географічної практики у Європі. На думку організаторів конгресу EUGEO, географія як

наука, зосереджена на вивченні взаємодії між людьми й довкіллям, має унікальні можливості, щоб відповісти на найгостріші виклики сучасності й визначити пріоритетні напрями досліджень для нашого спільного майбутнього.

На пленарних засіданнях і в секціях цього річного конгресу EUGEO обговорювалися найактуальніші питання. Науковці Інституту географії НАН України представили чотири цікаві доповіді:

першого дня – з тем «Культурно-ландшафтна спадщина в стратегії повоєнної відбудови України» (авторка – провідний науковий співробітник відділу картографії кандидат географічних наук К. Поливач) і «Системне дослідження взаємодії населення та його природної та культурної спадщини» (автори – радник при дирекції Інституту академік Л. Руденко, провідний науковий співробітник цього відділу кандидат географічних наук К. Поливач, старші наукові співробітники відділу кандидат фізико-математичних наук В. Чабанюк, кандидати географічних наук С. Санталова й О. Лейберюк, а також А. Бочковська, науковий співробітник відділу В. Подвойська і молодший науковий співробітник М. Вишня);

далі – з тем «У пошуках балансу: уроки просторового планування для українських агломерацій» (автори – директорка Інституту член-кореспондент НАН України Є. Маруняк і заступник директора з наукових питань, завідувач відділу суспільно-географічних досліджень доктор географічних наук, професор С. Лісовський) та «Сталий розвиток в Україні: довоєнний і післявоєнний виміри» (автори – доктор географічних наук, професор С. Лісовський, член-кореспондент НАН України Є. Маруняк і академік Л. Руденко).

Учені академії скористалися нагодою ознайомити іноземних колег із нинішньою ситуацією в Україні, яка потерпає від російської воєнної агресії, з масштабами збитків, що їх завдали російські загарбники українському населенню, природі й економіці. У своїх виступах науковці НАН України наголосили, що, попри війну, географічна наука продовжує дослідження, спрямовані на подолання наслідків агресії, розроблення планів і стратегій повоєнної відбудови нашої держави та її регіонів, відновлення потенціалу розвитку країни і його складників.

Під час численних дискусій у межах конгресу порушувалися також питання налагодження й розвитку міжнародної співпраці та здобуття грантової підтримки.

Загалом цього річний конгрес засвідчив, що у Європейському Союзі географічна наука й освіта активно розвиваються і працюють на збалансований просторовий розвиток країн і регіонів об'єднання *(Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>).– 2023. – 13.09).*

Нагороди і відзнаки

Згідно з наказом Головнокомандувача Збройних Сил України генерала В. Залужного, старший науковий співробітник Інституту фізики НАН України кандидат фізико-математичних наук А. Сененко отримав почесний нагрудний знак «За сприяння війську»

«Ця відзнака є дуже важливою. Вона доводить, що Головнокомандувач в курсі, що ми робимо. Цінує це і вважає потрібним. Ми, може, і не робимо більше за всіх, але таки робимо щось дуже правильне і важливе», – прокоментував подію А. Сененко на своїй сторінці у фейсбуці. Він також подякував усім, хто допомагає та підтримує його у волонтерській роботі.

Щиро вітаємо нашого колегу з почесною нагородою, дякуємо йому за активну громадянську позицію та бажаємо міцного здоров'я, сил, витримки і подальших успіхів у його важливій діяльності в ім'я України!

Довідково. Нагрудним знаком «За сприяння війську» нагороджуються працівники Збройних Сил України та інші особи за значний особистий внесок у справу розбудови і розвитку Збройних Сил України, зміцнення співробітництва у військовій, науковій, соціальній, культурній та інших сферах життєдіяльності національного війська (*Національна академія наук України (http://www.nas.gov.ua). – 2023. – 13.09).*

Про оголошення конкурсу на здобуття стипендій імені академіка НАН України Б. Є. Патона для молодих учених Національної академії наук України – кандидатів наук (докторів філософії) і докторів наук

Необхідні матеріали щодо претендентів на здобуття стипендій треба подати до 20 вересня 2023 р.

Згідно з постановою Президії НАН України від 12.05.2021 № 164 «Про заснування стипендій імені академіка НАН України Б. Є. Патона для молодих вчених Національної академії наук України – кандидатів наук (докторів філософії) і докторів наук», з 6 вересня 2023 р. оголошено конкурс на здобуття стипендій імені академіка НАН України Б. Є. Патона для молодих вчених Національної академії наук України – кандидатів наук (докторів філософії) і докторів наук.

Науковим установам НАН України до 20 вересня 2023 р. треба подати до відповідного відділення НАН України (науковим установам при Президії НАН України – до Комісії для роботи з науковою молоддю НАН України) матеріали на претендентів на здобуття зазначених стипендій, що передбачені у вимогах (*Національна академія наук України (http://www.nas.gov.ua). – 2023. – 13.09).*

Проблеми розвитку соціальних комунікацій

Ю. Шлапак, мол. наук. співроб. НЮБ НБУВ

Місце і роль бібліотек у галузі соціально-правового інформування суспільства

У статті розкривається поняття бібліотек як комунікативних центрів, які на сьогодні вже є не лише книгозбірнями. Вони надають доступ не лише до своїх фондів, а й до необхідної інформації незалежно від часу та місця знаходження як документа, так і користувача.

Бібліотеки, як провідники державної політики, сьогодні мають приділяти першочергову увагу виконанню своєї традиційної функції – інформаційної, відмінною рисою якої є аналіз, оброблення інформації, її оперативне доведення до кожного пересічного громадянина. Її завдання спрямовуються, зокрема, і на надання населенню та органам місцевої влади правової, соціально-побутової інформації.

Ключові слова: бібліотеки, комунікативні центри, інформаційний центр, інформаційне обслуговування, поточне інформування, центри надання юридичної допомоги.

Актуальність дослідження. Бібліотеки більшою мірою в останнє десятиліття не лише вдаються до змін напрямів своєї діяльності, а й стають комунікативними центрами в громаді. Значно трансформуються завдання бібліотеки, які було визначено в Законі України «Про бібліотеки та бібліотечну справу» [13] (зокрема, це – забезпечення інформаційних, науково-дослідних, освітніх, культурних та інших потреб користувачів).

На часі перетворення бібліотек із книгозбірні, як ми звикли сприймати бібліотеку, на інформаційно-ресурсні майданчики з обов'язковим книжковим та газетно-журнальним фондом. Такі бібліотеки значно сильніше приваблюють користувачів. Збільшення запитів на правову інформацію в загальносуспільному масштабі привело до необхідності об'єднання правових інформаційних ресурсів – утворюються фахові об'єднання, орієнтовані на вузькогрупову взаємодію. Таке спрямування в організації бібліотечної діяльності підвищує рівень і якість інформаційного співробітництва, комунікаційних обмінів у сфері правознавства. Перетворюючись на сьогодні у відкриті для громади простори, ми спостерігаємо утворення дієвої системи задоволення інформаційно-правових потреб громадян, громадських структур та органів влади всіх рівнів.

Аналіз джерельної бази. Створення ефективної системи задоволення інформаційно-правових потреб громадян, громадських структур та органів влади всіх рівнів, роль сучасної бібліотеки в процесі правового інформування розглядає О. Пестрецова [12].

У своїх наукових працях О. Васюк, Т. Гранчак, Н. Іванова, Т. Костирко, О. Мар'їна, Ю. Пасмор, Ю. Половинчак, Т. Ярошенко акцентують увагу на проблемах розширення діяльності бібліотек, зокрема активізації інфор-

маційного забезпечення суспільних, правових, політичних та освітніх процесів. Зокрема, Н. Іванова доводить, що роль сучасної бібліотеки в процесі правового інформування обумовлена розвитком інформатизації та актуальними завданнями демократичних процесів в Україні [8].

Правову тематику у видавничій діяльності бібліотек, зокрема Національної юридичної бібліотеки НБУВ, Національної парламентської бібліотеки України та обласних наукових бібліотек, правову діяльність центрів правової інформації бібліотек і пунктів доступу громадян до правової інформації, висвітлено в праці А. Блажкевича [3].

М. Омельчук розглядає бібліотеки як центри правової освіти населення, які популяризують правову грамотність, формують правову культуру населення [11, с. 71–75].

Мета дослідження – визначити та розкрити форми й напрями інформаційно-правового обслуговування користувачів – як окремого змістового напрямку діяльності бібліотеки; здійснити спробу обґрунтування розвитку інформаційно-правового обслуговування бібліотек у сучасному суспільстві; проаналізувати й узагальнити практику інформаційно-правового обслуговування користувачів вітчизняних бібліотек, визначити його напрями та форми.

Виклад основного матеріалу. Бібліотечні установи пропонують доступ до інформаційних ресурсів, що належать іншим суб'єктам інформаційного простору, у тому числі представленим в Інтернеті. До того ж створюють електронні інформаційні ресурси (бази даних, колекції оцифрованих документів, вебсайти і вебпортали), що перебувають за її фізичними стінами. За умови активного використання електронних технологій у процесі організації доступу до структурованої правової інформації це також дає змогу поліпшити якість обслуговування користувачів у режимі віддаленого доступу [12]. Умовно кажучи, сучасна бібліотека стає вузловим центром, який концентрує та розподіляє інформаційні потоки [17].

Змінюється бачення сучасного змісту роботи бібліотек. Н. Гейман бачить сутність роботи бібліотек у свободі – у свободі читання, свободі ідей, свободі спілкування. Сутність вбачає в освіті, яка не закінчується після отримання шкільного атестата чи університетського диплома, сутність – у розробленні та створенні безпечного простору, наданні доступу до інформації [5].

Тому бібліотеки перетворилися сьогодні у відкриті для громади простори. «Ідея перетворення бібліотеки у “третє місце”, відокремлене від роботи та дому, дедалі більше набирає обертів. Бібліотеки стають координаційним місцем зустрічі громади», – наголошує О. Бояринова, піар-менеджер Української бібліотечної асоціації [4].

Як зазначає Т. Долбенко, вплив на бібліотеку розвитку інформатики, цифрових технологій і глобальної мережі Інтернет (що змусило їх міняти всю систему комплектування бібліотеки й підготовки бібліотечних кадрів) привів до нових соціальних та інформаційних утворень, готових запропонувати

альтернативи бібліотеці, – інформаційних порталів, інтернет-кафе, технопарків, культурно-дозвілєвих центрів [7]. Тому бібліотечні установи, щоб зберегти належну роль у культурному просторі, шукали нові способи професійної життєдіяльності, переглянули свої функції, пристосувалися до нових умов. Багато з них продемонстрували могутній інноваційний потенціал: відповідно до запитів користувачів було створено та широко розповсюджено нові організаційні моделі, частково запозичені з інших культур, частково самостійно обґрунтовані: з'явилися мультимедійні бібліотечні центри, бібліотеки – центри ділової, правової інформації, бібліотеки – культурні центри, бібліотеки як організаційні майданчики місцевих співтовариств [7].

Бібліотеки завжди були провідниками державної політики. Тому сьогодні вони мають приділяти першочергову увагу виконанню своєї традиційної функції – інформаційної, відмінною рисою якої є аналіз, оброблення інформації, її оперативне доведення до кожного пересічного громадянина. Визначення ж пріоритетом діяльності бібліотеки її перетворення на інформаційний центр громади посилює соціальну функцію бібліотеки. Змінюється її місце в культурно-освітній та інформаційній інфраструктурі регіону, роль у громадському й політичному житті, у розвитку місцевого самоврядування, підвищенні соціальної активності населення. Перетворення публічної бібліотеки на інформаційний центр громади приводить до формування нею громадської думки, а також доводить її до владних органів. Крім того, такий інформаційний центр інформує громадськість про діяльність місцевої влади; збирає фактографічну інформацію з питань повсякденного життя, що надає діяльності бібліотеки інноваційного характеру.

У бібліотеці акумулюється місцева інформація, готуються дайджести, інформаційні досьє, експрес-інформації про рішення місцевої влади, нові соціальні пільги, навчання за кордоном, продаж чи купівлю житла, поради безробітним – тобто те, що найбільше потрібно населенню. Зрозуміло, що ця інформація повинна постійно оновлюватися.

Відбуваються радикальні зміни і в методах збирання, оброблення, а також формах надання місцевої інформації. Бібліотека розпочинає активну співпрацю з органами влади, соціальними установами, бізнесовими структурами, громадськими організаціями певної місцевості, що надають бібліотеці відповідну інформацію. Вона стає координаційним центром громади, важливою та помітною установою в інфраструктурі певного регіону. Діяльність бібліотеки, зокрема, спрямовується на:

1. Надання населенню та органам місцевої влади інформації – правової; соціально-побутової; що стосується місцевого самоврядування.
2. Інформаційну підтримку муніципальних органів.
3. Забезпечення можливості безперервної освіти й навчання: співпраця з навчальними закладами різного рівня; спільна робота з місцевими службами дистанційного навчання та курсами перекваліфікації, підвищення кваліфікації.
4. Підтримку культурного життя громади: участь у місцевих заходах;

організація змістовного дозвілля.

Співпраця в сучасних умовах бібліотечних установ із владними структурами набуває, зокрема, дещо іншого характеру. Нові соціально-економічні умови зумовили зміни в структурі керування та, у свою чергу, позначилися на запитах керівників і працівників органів влади різних рівнів. Насамперед це стосується правової, економічної інформації, матеріалів про вітчизняний і закордонний досвід організації управлінської праці, розвиток ринкових відносин, підприємницької діяльності, із соціальних, екологічних, історико-культурних та інших питань [18].

Для представників органів місцевого самоврядування та муніципальних службовців працівники бібліотеки готують аналітичні огляди, дайджести, тематичні добірки, де узагальнюється не тільки фактографічна інформація щодо життя місцевої спільноти, а й відомості про досвід розв'язання подібних проблем в інших регіонах країни та світу. Досить вдалим є надання інформації в режимі «запит – відповідь». Відбувається інформування фахівців, які працюють в управліннях культури, гуманітарної політики, в управліннях у справах молоді, сім'ї, спорту; надаються інформаційні списки відповідно до загальнодержавних програм тощо.

На сьогодні інформаційне обслуговування бібліотечними установами здійснюється у двох основних режимах – поточне інформування та довідкове обслуговування; режим «запит – відповідь».

Поточне інформування дає користувачеві змогу бути в курсі змін у законодавстві, економіці, культурному житті, задовольняти свої професійні та особисті потреби. Здійснюватися поточне інформування може за допомогою таких форм інформаційної роботи, як списки, виставки нових надходжень, дні інформації, дні фахівця, бібліографічні огляди літератури, надання регулярної інформації індивідуальним / колективним користувачам за заявленими темами [18].

Довідкове обслуговування в режимі «запит – відповідь» передбачає в кожному випадку необхідність вирішувати конкретне професійне завдання або особисту проблему. Воно передбачає підготовку окремих бібліографічних довідок, фактографічної або текстової інформації з використанням ксерокопій з різних документальних джерел, які поступово накопичуються в конволютах за окремими темами [18]. Найбільш цікаві довідки зберігаються в архіві виконаних довідок.

Основними видами інформування, що застосовуються в бібліотеках, є масове, колективне (групове) та індивідуальне.

Масове інформування ведеться за допомогою різноманітних форм як у самій бібліотеці, так і за її межами. Воно включає: випуск інформаційних бюлетенів; підготовку інформаційних матеріалів для місцевої преси, теле- та радіопередач; організацію виставок-переглядів; здійснення оглядів літератури; проведення днів інформації тощо. Колективне (групове) інформування – розраховано, головним чином, на місцеве керівництво, працівників освіти, культури, фахівців народного господарства. Метою є

задоволення інформаційних запитів, що пов'язані з виробничою та громадською діяльністю [18]. Здебільшого потрібна вузькогалузева інформація, підготовка якої потребує висококваліфікованої й копіткої праці.

Індивідуальне інформування – здійснюється для користувачів, які потребують регулярного оповіщення про нову літературу за визначеною темою.

Для колективного та індивідуального інформування велике значення має постійно діючий зворотний зв'язок з абонентом. Зазвичай застосовуються такі форми зворотного зв'язку: анкета щодо використання інформаційних матеріалів; контрольна карта; співбесіда з абонентом або особою, відповідальною за колективне інформування.

Варто згадати про таку форму масового інформування, як виставки. Виставки, завдяки різноманітності свого читацького призначення, часу дії та місцезнаходження, забезпечують оперативне й багатопланове інформування широкого загалу користувачів. Щоб виставка привернула увагу відвідувача, вона має викликати емоції, зацікавленість, бажання ознайомитися з представленими документами. Назви для експозицій треба підбирати нетрадиційні, короткі, що легко запам'ятовуються. Доповненням до книжкової виставки (у рамках комплексного заходу) можуть також бути цикли тематичних полиць, інформаційні перегляди, бесіди, огляди рекомендаційних покажчиків та інші масові форми.

У зв'язку з пандемією (коронавірус) бібліотеки вдаються до організації електронних виставок. Зокрема, на сайті НБУВ ми можемо відвідати електронну виставку «Теорія держави і права в системі юридичних наук. Тематична виставка Універсального підсобного фонду Відділу комплексного бібліотечного обслуговування». Зокрема, дізнаємося, що «теорія держави і права – це фундаментальна юридична наука, що досліджує основні загальні закономірності виникнення, функціонування та розвитку держави й права, а також узагальнює та систематизує методологію пізнання правових явищ і юридичну техніку. Стан і значення теорії держави й права в системі юридичних наук визначається насамперед предметом її досліджень і функціями, які вона виконує» [19]. На електронній виставці представлено ряд книжок, які можуть допомогти розібратися в цій галузі (з коротким описом кожної).

Ще у 2001 р. в Указі Президента України (на той час Л. Кучми) «Про Національну програму правової освіти населення» було зазначено, що «становлення України як демократичної, правової держави, формування засад громадянського суспільства зумовлюють необхідність підвищення рівня правової культури населення.

Потребують вирішення на державному рівні питання дальшого розвитку правосвідомості населення, подолання правового нігілізму, задоволення потреб громадян у одержанні знань про право. Це може бути забезпечено, насамперед, шляхом удосконалення правової освіти населення.

З метою розвитку правової освіти населення місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування в межах своєї компетенції вживають заходів до розширення мережі спеціалізованих навчальних закладів, бібліотек, збільшення кількості друкованих та аудіовізуальних засобів масової інформації правового спрямування» [14].

Однак завдання Національної програми, зокрема «створення належних умов для набуття громадянами знань про свої права, свободи і обов'язки; забезпечення вільного доступу громадян до джерел правової інформації; вдосконалення системи правової освіти населення, збереження та розвиток вітчизняних традицій у цій сфері», зазнали втілення в життя значно пізніше.

У 2011 р. Всеукраїнська міжвідомча координаційно-методична рада з правової освіти населення (постійно діючий дорадчий орган при Міністерстві юстиції) прийняла (20 травня 2011 р.) Рекомендації «Співпраця закладів культури з місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями щодо організації правової освіти населення». У Рекомендаціях зазначається, що «на сучасному етапі розвитку українського суспільства у громадян підвищується інтерес до отримання правових знань. Органами виконавчої влади та місцевого самоврядування, науковими і навчальними установами, закладами культури вживаються заходи з метою найповнішого задоволення цього інтересу.

Для значної частини громадян характерні незнання законів і методів захисту своїх прав. Це властиво в першу чергу молодому поколінню і є однією з причин порушення прав людини в економічній, соціальній, політичній, культурній і інших сферах. Незнання людиною своїх прав і невиконання обов'язків є однією із суттєвих перешкод на шляху проведення демократичних перетворень.

Побудова правової держави і громадянського суспільства в більшості залежить від рівня організації правової обізнаності в галузі прав і свобод людини, форм і методів їх захисту. Суттєву роль у реалізації правової освіти відіграють бібліотеки. Бібліотека – це фундамент освіти і самоосвіти, що забезпечує потреби навчально-виховного процесу в усіх його ланках. Оскільки однією з основних функцій бібліотеки є інформаційно-освітня, то й правовій освіті відведено значне місце.

Робота бібліотечних закладів створює умови для підвищення правових знань громадян, а отже, формування поведінки, що відповідає критеріям моральності та законності» [16].

Указом Президента України № 361/2017 [15] 2018 р. оголошено Роком реалізації правопросвітницького проекту «Я маю право» з метою формування в суспільстві правової культури та правової свідомості, сприяння підвищення рівня знань і поінформованості громадян щодо реалізації та захисту своїх прав, гарантованих Конституцією й законами України в різних сферах життя.

З бібліотеками починають більш активно співпрацювати центри з надання безоплатної правової допомоги; безпосередньо на базі бібліотек створюються центри з надання безкоштовної юридичної допомоги (зокрема,

вторинної юридичної). Наприклад, Бердичівський центр з надання безоплатної правової допомоги активно співпрацює з бібліотеками міста. На базі Бердичівської центральної міської бібліотеки для працівників цієї галузі було проведено практичний правоосвітній семінар. На думку інтегратора місцевого центру О. Сікорської, побудова ефективної та продуктивної співпраці є запорукою популяризації юридичної культури та надання безоплатної правової допомоги в процесі реалізації конституційних прав і свобод серед різних груп територіальної громади [1]. Під час зустрічі присутні домовилися сприяти населенню в доступі до джерел офіційної правової інформації – шляхом використання правової бази даних «Законодавство України», глобальної мережі «Інтернет» та забезпечити роботу онлайн-консультування через систему скайп-зв'язку. Також бути інформаційним орієнтиром і перенаправляти громадян до центру для отримання правової допомоги.

Подібна зустріч відбулася і в Хмельницькій області – на базі Хмельницької ОУНБ ім. М. Островського. На зустріч було запрошено представників Хмельницького місцевого центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги, а також хмельницьких обласних громадських організацій «Подільська правова ліга», «Центр правового захисту» і юридичної клініки Хмельницького університету управління та права [2].

На базі читального залу ОННБ в Одесі 20 квітня 2022 р. відбулася перша зустріч у рамках програми інформаційно-контактного центру правової допомоги, що здійснює ОННБ у співпраці з Регіональним центром з надання безоплатної вторинної правової допомоги в Одеській області. Завідуюча довідково-інформаційного відділу М. Житник наголосила, що «нині, в умовах воєнного стану, ця діяльність двох інституцій набуває нового сенсу. У громадян виникає багато складних питань щодо знання і тлумачення нових законів, урегулювання правових відносин тощо. Тому вкрай важливою є постійна робота інформаційно-контактного центру з надання правових консультацій саме в бібліотеці, де є можливість не тільки отримати необхідну правову консультацію від фахівця, а і звернутися до тематичної літератури та інтернет-джерел» [9].

Окрему увагу консультант приділив темам комунального господарювання та правам працюючих громадян у період воєнного стану. Запрошені на зустріч відвідувачі цікавилися питаннями правових основ надання статусу внутрішньо переміщеним особам і вимушеним переселенцям, можливості та порядку отримання соціальних виплат, гуманітарної допомоги малозабезпеченим категоріям населення тощо.

На базі бібліотек можна отримати безоплатну правову допомогу дистанційно. Зокрема, у Волинській державній обласній універсальній науковій бібліотеці ім. О. Пчілки діє центр з надання такої допомоги. Жителі Нововолинської громади можуть скористатися послугами юристів, звернувшись до Нововолинської центральної міської бібліотеки. Працівники установи допоможуть зв'язатися з фахівцями з Луцька, поставити їм запитання

й отримати відповідь в онлайн-режимі. Онлайн-прийом осіб проводиться в певний день тижня згідно з графіком, який щокварталу оновлюють [6].

У Києві відкрито Правобережне київське бюро правової допомоги, яке працює в приміщенні Центральної спеціалізованої бібліотеки для сліпих ім. Островського [20]. Бюро обслуговує всіх киян і гостей столиці. Раніше в приміщенні Центральної спеціалізованої бібліотеки для сліпих працювала дистанційна точка доступу до безоплатної правової допомоги. Однак «у зв'язку з істотним збільшенням звернень і було прийнято рішення про відкриття бюро правової допомоги в приміщенні бібліотеки», зазначив в. о. керівника Правобережного київського бюро правової допомоги Є. Рибак.

Правобережний київський місцевий центр з надання БВПД співпрацює зі столичними бібліотеками вже давно. Впроваджується спільний проект «Агенти справедливості» – коли працівники бібліотек перенаправляють відвідувачів до фахівців системи БВПД.

Понад 10 років існує Центр правової інформації Національної бібліотеки України ім. Ярослава Мудрого (створено у 2009 р. з метою розширення можливостей вільного доступу громадян до інформації правового характеру шляхом повного розкриття фонду юридичної літератури та надання користувачам доступу до електронних ресурсів правового змісту) [10].

Фонд друкованих видань Центру правової інформації містить понад 5 тис. пр. книжкових видань і близько 50 назв періодичних видань, представлених у відкритому доступі. Постійно оновлюються виставки нових надходжень, які експонуються в центрі та доступні в електронному вигляді на сайті бібліотеки. Постійні користувачі центру мають можливість замовити послугу з індивідуального інформування про нові надходження літератури.

Користувачам центру надається безкоштовний доступ до таких електронних інформаційних ресурсів:

- офіційних порталів органів влади – Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України;
- інформаційно-правових систем – «Законодавство України», «ЛІГА:ЗАКОН»;
- публікацій електронного наукового фахового видання «Форум права» 2018 р. № 5 і 2019 р. № 1 (є можливість переглянути інші номери на вебсайті журналу) тощо.

Пріоритетним напрямом діяльності центру є консультаційні та довідково-інформаційні послуги: 2 тис. консультацій і понад 1 тис. 800 тематичних довідок щорічно надаються користувачам з використанням електронних ресурсів бібліотеки та відкритих інтернет-ресурсів.

При Центрі правової інформації з 2009 р. працює громадська приймальня – створена за сприяння Всеукраїнської спеціальної колегії з питань боротьби з корупцією та організованою злочинністю з метою надання безоплатної юридичної допомоги населенню. За час існування приймальні понад 2,5 тис. осіб отримали юридичні консультації фахівців інформаційно-

юридичної служби «Альфа» з питань житлового, сімейного, цивільного, земельного права, проблем спадкування, нарахування пенсій.

Як структурний підрозділ при Національній бібліотеці України ім. В. І. Вернадського створено Національну юридичну бібліотеку (далі – НЮБ). НЮБ забезпечує акумуляцію та ефективне використання документально-інформаційних ресурсів на всіх видах носіїв, що містять правову інформацію, а також інші ресурси інформації, суміжні за своєю змістовною основою з правовими, що сприяють удосконаленню правотворчої діяльності в Україні, вивченню громадської думки про ефективність правотворення, суспільні потреби в його вдосконаленні, перспективи його розвитку в контексті суспільної еволюції. Пріоритетними напрямками діяльності НЮБ є сприяння утвердженню й розвитку національної правової традиції, розширення доступу до правових інформаційних ресурсів усім категоріям громадян, ефективне використання цих ресурсів у практиці суспільного життя з метою розвитку демократичних основ державного керування та демократизації українського суспільства.

Серед замовників інформаційно-аналітичної продукції НЮБ – найвищі та регіональні управлінські структури, наукові установи, громадські організації. НЮБ випускає бюлетені «Конституційна Асамблея: політико-правові аспекти діяльності», «Влада для громадян», «Громадська думка про правотворення», «Безпека підприємництва», «Економічна діяльність: нові орієнтири і ризики» та інші спеціальні видання згідно з потребами замовників.

Висновки. Бібліотеки всіма своїми формами й методами роботи мають сприяти та сприяють, як ми бачимо з викладеного вище, розвитку правової освіти населення. Саме тому серед пріоритетних напрямів діяльності бібліотек є інформаційна взаємодія з органами державної влади та місцевого самоврядування. Працівники бібліотек здійснюють аналітичне опрацювання накопичених матеріалів і видають власну друковану продукцію: бюлетені, дайджести, інформаційні досьє, експрес-інформації про рішення місцевої влади, нові соціальні пільги, поради безробітним тощо. У своїх добірках і рекомендаціях, за необхідності, використовують посилання на інтернет-ресурси державних органів влади.

У бібліотеках створюються повнотекстові бази даних розпоряджень облдержадміністрацій і рішень рад народних депутатів. Ці бази даних представлено на вебсторінках бібліотек і регіональних вебсерверах. Користувач має можливість ознайомитися з нормативно-правовими актами, які приймаються різними за рівнем загальнодержавними владними органами, а також документами місцевих управлінських структур і будь-якою іншою інформацією про життєдіяльність відповідної території (місцевий бюджет, податки, власність, соціальний захист малозабезпечених верств населення, транспортне забезпечення, матеріально-технічні ресурси, статистичні дані тощо).

Список бібліографічних посилань

1. Бердичівський центр з надання безоплатної правової допомоги активно співпрацює з бібліотеками Бердичева. *Безоплатна правова допомога : вебсайт*. URL: <https://www.legalaid.gov.ua/novyny/mistsevyj-tsentrznadannya-bezoplatnoyi-vtorynnoyi-pravovoyi-dopomogy-aktyvno-spivpratsyuyezbibliotekamy-berdycheva>
2. Бібліотека як консультаційний пункт з надання безоплатної правової допомоги. *Центрально-Західне міжрегіон. упр. М-ва юстиції (м. Хмельницький)*. 2016. 16 лют. URL: <https://justice-km.gov.ua/news/view/2195-biblioteka-yak-konsul-taciyniy-punkt-z-nadannya-bezoplatnoji-pravovoji-dopomogi>
3. Блажкевич А. Видавнича діяльність провідних та обласних наукових бібліотек України. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2016. Вип. 43. С. 476–487. <https://doi.org/10.15407/np.43.476>
4. Бояринова О. Оранжевий комплекс чи місце інновацій? *day.kyiv.ua*. 2017. 3 листоп. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/blog/suspilstvo/ukrayinska-suchasna-biblioteka>
5. Гейман Н. Чому наше майбутнє залежить від читання. *Litcentr : вебсайт*. URL: <https://litcentr.in.ua/blog/2015-03-10-20>
6. Дистанційну безоплатну правову допомогу можна отримати на базі бібліотеки. *Нововолинська міськрада : вебсайт*. 2021. 15.04. URL: <https://novrada.gov.ua/2021/04/15/sered-posluh-bibliotek-dystantsijna-bezoplatna-pravova-dopomoha>
7. Долбенко Т. Місце бібліотек в системі інформаційних комунікацій. *Бібліотека XXI ст.: перспективи та інновації : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 23 квіт. 2015 р.) / М-во освіти і науки України, М-во культури України, Київ. нац. ун-т культури і мистецтв, Наук. б-ка, каф. книгознавства і бібліотекознавства*. Київ : Вид. центр КНУКіМ, 2015. 237 с.
8. Іванова Н., Пестрецова О. Удосконалення інформаційно-правового обслуговування користувачів бібліотек у системі стратегічних комунікацій. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2020. Вип. 58. С. 105–116. <https://doi.org/10.15407/np.58.105>
9. Інформаційно-контактний центр правової допомоги. *Одеська нац. наук. б-ка : офіц. вебсайт*. 2022. 21.04. URL: http://odnb.odessa.ua/view_post.php?id=3669
10. Національна бібліотека України ім. Ярослава Мудрого : *вебсайт*. URL: <https://nlu.org.ua/article.php?id=34>
11. Омельчук М. Бібліотека – центр правової освіти населення. *Б-ка в системі соціалізації особистості та соц. розвитку громад : матеріали обл. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 25 верес. 2019 р.) / упр. культури, національностей, релігій та туризму Хмельниц. облдержадмін. ; Хмельниц. ОУНБ. Хмельницький : ПП Стрихар А. М., 2019. 184 с.*

12. Пестрецова О. Інформаційно-правове обслуговування в діяльності бібліотеки як соціально-комунікаційного центру : автореф. дис. ... канд. із соц. комунікацій. Київ, 2019.

13. Про бібліотеки і бібліотечну справу : Закон України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1995. № 7. Ст. 45.

14. Про Національну програму правової освіти населення : Указ Президента України від 18 жовт. 2001 р. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/992/2001?find=1&text=%D0%B1%D1%96%D0%B1%D0%BB%D1%96%D0%BE%D1%82%D0%B5#Text>

15. Про оголошення в Україні 2018 року Роком реалізації правопросвітницького проекту «Я маю право!» : Указ Президента України від 14 листоп. 2017 р. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361/2017#Text>

16. Співпраця закладів культури з місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями щодо організації правової освіти населення : рекомендації від 20.05.2011. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001721-11?find=1&text=%D0%B1%D1%96%D0%B1%D0%BB%D1%96%D0%BE%D1%82%D0%B5#Text>

17. Сучасна бібліотека – ресурс для розвитку громади. *UPLAN : вебпортал*. 2019. 30 верес. URL: <https://uplan.org.ua/analytics/suchasna-biblioteka-resurs-d-lia-rozvytku-hromady>

18. Сучасний інформаційний потенціал бібліотеки : методичні поради / Центральна міська бібліотека ім. Б. Антоненка-Давидовича ; уклад. О. П. Дудка. Ромни, 2017. 38 с.

19. Теорія держави і права в системі юридичних наук. Тематична виставка Універсального підсобного фонду Відділу комплексного бібліотечного обслуговування. *Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського: вебсайт*. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/node/5850>

20. У Печерському районі Києва відкрито бюро правової допомоги. *М-во юстиції України: вебсайт*. 2019. 06.11. URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/u-pecherskomu-rayoni-kieva-vidkrito-byuro-pravovoi-dopomogi>